

Bringing Organisations & Network Development
to higher levels in the Farming sector in Europe

A **regeneratív** élelmiszer-rendszerek újragondolása

Magyarország és Horvátország esete

Az [eredeti angol nyelven írt kiadvány](#) fordítását Balogh Lili, Újszászi Györgyi és Varga Korinna
lektorálták.

THIS PROJECT HAS RECEIVED FUNDING FROM THE EUROPEAN UNION'S HORIZON 2020 RESEARCH AND INNOVATION PROGRAMME
UNDER GRANT AGREEMENT N° 774208

Tartalom

Tartalom	2
Vezetői összefoglaló.....	3
1. Bevezetés	4
2. A közös fellépés története Magyarországon és Horvátországban	6
2.1. Magyarország.....	6
2.2. Horvátország.....	10
3. Közös agrárpolitika - KAP.....	13
3.1. A 2020 utáni új KAP, valamint a biodiverzitási és a termelőtől a fogyasztóig stratégiák	13
4. A BOND projekt háttere.....	15
4.1. A BOND projekt áttekintése.....	15
4.2. A projekt BONDING, BRIDGING és LINKING elmélete.....	16
4.2.1. Összetartó (bonding) kapcsolatok	16
4.2.2. Összekötő (bridging) kapcsolatok.....	17
4.2.3. Összekapcsoló (linking) kapcsolatok.....	18
5. A BOND tevékenységek folyamata	20
5.1. SEE (megismerni).....	20
5.1.1. Tanulmányutak.....	20
5.1.2. Interregionális fórum.....	24
5.2. LEARN (elsajátítani).....	24
5.2.1. A „Trénerek képzése” (ToT) Córdobában, Coventryben és Kishantoson.....	24
5.2.2. A BOND projekten belül kifejlesztett eszközök és módszerek.....	26
5.3. TELL (megosztani).....	29
5.3.1. Nemzeti tematikus műhelymunkák.....	29
5.3.2. Regionális politikai kerekasztal Magyarországon	33
5.3.3. Különböző érdekcsoportok közötti megállapodások hivatalos formába öntése: egyetértési és együttműködési megállapodás	38
6. A BOND tevékenységek hatása Magyarországon és Horvátországban	40
7. Következtetések, javaslatok és további teendők.....	44

Vezetői összefoglaló

Hogy megbirkózzunk az egyre inkább halmozódó környezeti, társadalmi és gazdasági kihívásokkal, melyeket a klíma- és kapcsolódó társadalmi válságok előidéztek, az agroökológiai és egyéb fenntarthatósági jó gyakorlatok előtérbe helyezésére, népszerűsítésére és számbeli növelésére van szükség. Ennek megvalósításához egy működőképes alternatívát jelenthet a mezőgazdasági szervezetek közös fellépése – *emberek csoportja által végrehajtott szervezett tevékenység* –. Jelen tanulmány a közös fellépés különböző formáit mutatja be Magyarországon és Horvátországban azzal a céllal, hogy jobban megérthessük azok sajátos hátterét, működését, kihívásait és lehetőségeit, melyeket a BOND projekt (*A szervezetek és hálózatok magasabb szintű együttműködésének szervezése az európai mezőgazdasági szektorban*) keretein belül végzett tevékenységek támogatnak. A tanulmány rámutat, hogy ezekben az országokban a mezőgazdasági szereplők igényeire szabott, többoldalú, interdiszciplináris megközelítéseket alkalmazó részvételi módszereken alapuló hálózatépítés, tapasztalatcsere, kapacitásbővítés, képzések és oktatás létfontosságúak egy fenntarthatóbb, méltányosabb és környezettudatosabb agrár-élelmiszeripari rendszer gyors kialakításához. Emellett, a tanulmány mindkét ország döntéshozóit segíti a gazdálkodók és egyéb mezőgazdasági szereplők (kutatók, civil társadalmi szervezetek tagjai, stb.) által megfogalmazott politikai ajánlások ismertetésében – érintve például a regeneratív mezőgazdasági gyakorlatok, a zöld közbeszerzés és a szociális gazdaság témakörét – ezáltal elősegítve a fenntartható gyakorlatok és intézkedések széleskörű használatát, az átállásnak kedvező környezet megteremtését és az élelmiszer-ellátó rendszerek megújítását.

1. Bevezetés

A Föld népessége napról napra szembesül az élelmiszer-előállítás és fogyasztást érintő számos kihívással: klímaváltozás, talajerózió, biodiverzitás csökkenése, vidéki területek elnéptelenedése, a gazdaközösségek előregedése és hanyatlása, különböző egészségügyi problémákhoz vezető egészségtelen étrend, stb. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi globális élelmiszer-ellátó rendszer nem megfelelő¹ és nem képes megbirkózni ezekkel a gondokkal. Ugyanakkor a világon számos példaértékű agroökológiai kezdeményezés született arra nézve, hogy miként lehet megoldani ezeket a kihívásokat úgy, hogy közben tiszteletben tartjuk a környezetünket, tisztességes jövedelmet és munkakörülményeket biztosítunk, és nem csak egészséges és tápláló élelmiszereket állítunk elő, de sokszínű és ellenálló környezetet is teremtünk. Ezen gyakorlatok népszerűsítéséhez és elterjesztéséhez közös fellépésre van szükség. **A közös fellépés** alatt emberek egy csoportja által a szükségleteik kielégítése érdekében megvalósított bármilyen formájú szervezett társadalmi vagy politikai tevékenységet² értünk. Mindazonáltal, a közös fellépéssel szembeni hozzáállás különböző okokból kifolyólag nagyon különböző lehet az egyes országokban. A BOND projekt (*A szervezetek és hálózatok magasabb szintű együttműködésének szervezése az európai mezőgazdasági szektorban*) tevékenységei úgy lettek kialakítva, hogy a kiválasztott országokban szorosabbá tegyék, elősegítsék ezt a közös fellépést. Jelen tanulmány Magyarországra és Horvátországra összpontosít, **hogy jobban megérthessük azokat a lehetőségeket és kihívásokat, melyekkel a két ország az együttműködésük során szembesül. Emellett három kulcsfontosságú terület és egy sor ajánlás is bemutatásra kerül, melyek nagymértékben befolyásolhatják az átállást egy fenntarthatóbb és ellenállóbb élelmiszer rendszer irányába. Ez a három terület a regeneratív mezőgazdaság (termelői oldal), a zöld közbeszerzések (fogyasztói oldal), valamint a szociális és szolidáris gazdaság (alternatív gazdasági keret).** A felsorolt fogalmak döntő fontosságúak lehetnek a jelenlegi élelmiszer rendszer megreformálásához. Alapvető változásokra van szükség, és ezek a felvetések lehetséges megoldásokat kínálnak mind a termelői, mind a fogyasztói oldal számára.

A tanulmány először bemutatja a magyarországi és horvátországi közös együttműködés múltbeli és jelenlegi körülményeit, ezáltal tisztább képet alkotva az aktuális helyzetről. Mindkét országnak van kommunista múltja, amittől függetlenül később csatlakozott az Európai Unióhoz (Magyarország 2004-ben, Horvátország 2013-ban). Ennélfogva az EU közös agrárpolitikája (KAP) jelentős befolyással bír a két ország nemzeti politikájára. Mivel jelenleg a KAP az elkövetkező időszakra (2021-2027) vonatkozóan fontos reformon megy keresztül, úgy véljük, fontos lehet röviden ismertetni a KAP-ot és annak új célkitűzéseit. Másodszor, a tanulmány betekintést nyújt a BOND projektbe és annak elméleti hátterébe, részletesen tárgyalva a BOND projekt tevékenységét a két országban és ezek hatását a mezőgazdasági résztvevőkre és az egyes szervezetekre. Végül, de nem utolsó sorban a tanulmány bemutatja a projekt során megfogalmazott ajánlásokat és javaslatokat, így ösztönözve a gazdákat, földműveseket, politikai döntéshozókat és egyéb érdekelt feleket a különböző szinteken

1 Eggersdorfer M, Kraemer K, Cordaro JB, Fanzo J, Gibney M, Kennedy E, Labrique A, Steffen J: Good Nutrition: Perspectives for the 21st Century. Basel, Karger, 2016, pp 132–144 (DOI:10.1159/000452381)

2 Mark Aspinwall, Justin Greenwood *Collective Action in the European Union: Interests and the New Politics of Associability*, New York: Psychology Press, 1998.

történő közös fellépés elősegítésére egy környezeti, szociális és gazdasági szempontból fenntartható regeneratív élelmiszerrendszerre való átállás céljából.

2. A közös fellépés története Magyarországon és Horvátországban

2.1. Magyarország

A magyar mezőgazdasági szereplők által kezdeményezett közös fellépések története egészen a XIX. század végéig nyúlik vissza. 1898-ban az akkor hatalmon lévő kormány finanszírozásában megalapították a termelői-fogyasztói (értékesítési) szövetkezetek első hálózatát, az úgynevezett „*Hangya Szövetkezet*”³. A hálózat meglehetősen kiterjedt és jól szervezett volt, mivel a Kárpát-medencében számos kis- vagy közepes méretű településen működtek „Hangya” vásárcsarnokok.

A *Hangya* a mai rövid ellátási láncok elődjének tekinthető, célja a termékek és szolgáltatások útjának lerövidítése volt, melyek közvetlenül a fogyasztókhöz érkeztek, - így biztosítva a tőkemozgás saját rendszeren belülről tartását -, ezáltal járult hozzá a vidéki megélhetés megfelelő és tisztességes körülményeinek a megteremtéséhez. **1940-ben a *Hangya* hálózat több mint 700 000 taggal, 2 000 tagszövetkezettel, 30 konzervgyárral, 20 ipari üzemmel és 400-nál is több bolttal rendelkezett, mellyel a tagsági hálózat és a változatos kereskedelmi tevékenységét illetően Európa egyik legnagyobb vállalatcsoportja⁴ volt.** Fontos kiemelni, hogy 1920-tól kezdődően egy hatalmas állami finanszírozási mechanizmus tette lehetővé a *Hangya* kiterjedt hálózattá váló gyors továbbfejlődését. Miután a kommunista rezsim 1945-ben átvette a hatalmat, a *Hangya* gyakorlatilag megszűnt létezni. A rezsim a *Hangya* szövetkezeteit és vagyonát bárminemű ellentételezés vagy kártalanítás nélkül kisajátította. A földtulajdonok és egyéb ingatlanok **erőszakos kollektivizálásán** keresztül elvettek minden boltot, üzemet és vásárcsarnokot, majd azokat beolvasztották az *ÁFÉSZ*-be (Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet). A *Hangyával* ellentétben az *ÁFÉSZ* erősen korlátozta tagjai jogait, a gazdákat pedig megfosztották földjeiktől, mivel a föld tulajdonjoga már az államot illette meg.

A földek erőszakos kollektivizálása a mai napig befolyásolja a gazdák szövetkezetekhez való hozzáállását és azokról alkotott véleményét. Már maga a „szövetkezet” szó is negatív jelentéstartalommal bír, ami hozzájárul a magyar gazdák, termelők és az élelmiszerrendszer egyéb szereplői között fennálló, jelenleg kismértékű együttműködéshez, az alacsony csatlakozási hajlandósághoz és bizalmatlansághoz. A Szovjetunió 1990-es felbomlását követően az állami szövetkezetek feloszlottak és magántulajdonba kerültek. A földeket árveréseken értékesítették jegyek vagy pénz ellenében, más esetben pedig szétszították azokat az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek egykori dolgozói között.

1992-ben megszületett az új szövetkezeti modellről szóló törvény (ez 2006-ban módosult), amely véget vetett az állami tulajdon uralmának és kizárólagosságának, illetve a telkek és ingatlanok tulajdonjogának kérdését (a nyugati modellekhez hasonlóan) a privatizáció felé mozdította el. **Az új modellt már nem a kormány finanszírozta vagy támogatta; önkéntes**

3 *Hangya Szövetkezet/Ant Cooperative*” Utoljára frissítve: 2020. április 10., <http://Hangyaszov.hu/>

4 *Hangya Szövetkezet/Ant Cooperative*” Utoljára frissítve: 2020. április 10., <http://Hangyaszov.hu/>

alapon működött, ami azt eredményezte, hogy a rendszerváltás után rendkívül kevés szövetkezett létezett, miközben a nagy magángazdaságok és a kis családi gazdaságok száma növekedett és egy új földelosztási és tulajdonosi struktúrát hoztak létre az országban.

A *Hangya* 1998-ban született újjá *Magyar Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szervezetek /Szövetkezetek Együttműködése* néven, melyet 14 szövetkezet alapított a nyugat-európai szövetkezetek olyan szabályaira és gyakorlatára alapozva, mint például a nyitott tagság, a szavazati jogok, a demokratikus véleménynyilvánítás és a nonprofit elvű részesedés. A *Hangya* honlapja ma 400 növénytermesztéssel, szőlő- és bortermeléssel, marhahústermeléssel, bodzatermeléssel és tejértékesítéssel foglalkozó szövetkezeti tagot számlál. A jelenlegi tagok száma mindössze 20%-át képezi a *Hangya* tagszövetkezetek 1945 előtti létszámának, ezért is fontos hangsúlyt fektetni a tagok számának növelésére. Ahogy a *Hangya* szerepe gyengült, úgy jelentek meg az alulról felfelé építkező szervezetek, melyek tevékenységüket a gazdálkodás és a gazdaszövetkezetek aktuális kihívásaihoz mérten alakították.

A *Hangya* mellett a *MOSZ*⁵ (Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége) egy másik országos szintű érdekképviseleti szervezet, mely 1967-től kezdődően a szocialista rezsim alatt is működött, 1989-ben azonban, hogy jobban megfeleljen a privatizáció körülményeinek, megújult. Magyarország 2004-es EU csatlakozása után az Európai Unió agrárszövetkezetek és úgynevezett termelői csoportok létrehozását elősegítő pályázatai és támogatásai következtében a *Hangya* hálózat és egyéb termelőszövetkezetek új forrásokhoz juthattak, melyeket a tevékenységük fejlesztésére és szervezettségük javítására fordíthatnak. Ennek a pénzügyi támogatásnak köszönhetően jelen pillanatban 194 termelői csoport működik az országban a növénytermesztéstől kezdve az állattenyésztésig.

A közös fellépés új formái

Említésre méltó, hogy a közös fellépés érdekében Magyarországon az elmúlt években jó néhány alulról építkező kezdeményezés is megjelent:

- A **KÖKISZ**⁶ (Közösségi Kisgazdaságok Szövetsége) mely a Közösség által támogatott mezőgazdasági szereplők 2014-ben alapított informális érdekképviseleti hálózata.
- A **SZÖVET**⁷ (Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület) célja a Tisza ökológiai értékének megőrzése és a vonzáskörzetében élő gazdák és termelők megélhetésének támogatása.
- A **Nyíregyházi Kosár Közösség**⁸ egy civil kezdeményezés, melynek célja a helyi gazdaság megerősítése és újraélesztése a helyi termelők és fogyasztók közötti kapcsolat szorosabbra fűzése által. A 2013-as alapítása óta számos hasonló kezdeményezést inspirált, illetve a modell népszerűsítése céljából különféle képzéseket is tartott.

⁵ "National Association of Hungarian Agricultural Cooperatives and Producers", Utoljára frissítve: 2020. április 10. <http://www.mosz.agrar.hu/>

⁶ "Association of Community-Supported Small Farms", Utoljára frissítve: 2020. április 10. <https://www.bondproject.eu/portfolio/alliance-of-small-scale-community-farms/>

⁷ "Living Tisza Alliance", Utoljára frissítve: 2020. április 10. <http://www.elotisza.hu/>

⁸ "Shopping Community of Nyíregyháza", Utoljára frissítve: 2020. április 10. <https://www.nyiregyhazikosar.hu/>

- A **Polyán Egyesület**⁹ 2008-ban egy helyi gazdaságfejlesztési programba kezdett, amely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy egy őshonos ellenálló magyar szarvasmarhafajta megmentésével egy helyi erőforrásokon és fenntartható termelésen alapuló összetett, helyi termelői-fogyasztói rendszert hozzon létre.
- A **gazda-molnár-pék együttműködési hálózat** az érdekelt felek együttműködésének erősítése révén kívánja összehozni azokat a szereplőket, akik elkötelezettek az egészséges, tápláló és kézműves pékáruk népszerűsítése iránt.
- A **Kárpát-medencei Gyümölcsész Hálózat**¹⁰ egy határokon átívelő kollektíva Magyarország, Erdély, a korábbi Felvidék és a Vajdaság termelői között. Célja a Kárpát-medencében honos gyümölcsfajták megőrzése eredeti környezetükben, illetve hogy az „alkalmazkodó gyümölcsészet” megközelítést és annak változatos tevékenységeit megismertesse már meglévő, valamint új tagjaival.
- A **Magház**¹¹ egy országos szintű magfogással foglalkozó hálózat, amely azért jött létre, hogy a tájfajta és a gazdálkodásban kevésbé elterjedt növények magjának kisléptékű visszafogását és megőrzését népszerűsítse, boltban történő magvásárlása helyett. Mindezt a vetőmagcsere és magbörze hagyományának országos szintű elterjesztésével kívánja elérni. A Magház a kezdetektől fogva barátságra és azonos érdeklődési körre épül: a tagok azért jönnek össze, hogy agroökológiai megfontolásból magokat fogjanak vissza. A Magház nem rendelkezik földrajzi értelemben vett központtal, ehelyett helyi, saját gyűjteményüket gondozó gócpontokat próbálnak meg létrehozni Magyarország szerte. Mindazonáltal a források biztosítása és az önkéntesek mozgósítása sok kihívást gördít a szervezet elé.
- **Az Elit – Méhészeti Szövetkezet**¹² 2018-ban alakult, és ez az egyetlen méhészeket tömörítő szervezet, melynek célja a fenntartható méztermelés és a bio méz számára egy egységes piac létrehozása. A szövetkezet egyben egy 56 méhészből álló kutatási hálózat is, amely egy országos szintű, gazdaságok közötti hálózatként működik és a varroa atka elleni védekezést kutatja különböző szerves savakkal történő felhasználással.
- A **Magyar Független Szőlő- és Bortermelők Országos Szövetsége Egyesületet (Vindependent)**¹³ (Magyarországon a méhészek mellett a bortermelők termelőszövetkezete is igen erős) 2005-ben alapították, és elsődlegesen a kis és közepes méretű bortermelők érdekeit kívánja képviselni a magyarországi és európai uniós kereskedelmi szervezetekkel és hatóságokkal való kapcsolattartás és konzultáció során. Az Egyesület fórumot is biztosít a vonatkozó gazdasági és jogalkotási kérdések, valamint az európai és nemzeti politikai kérdések megvitatásához annak reményében, hogy sikerül közös nevezőre jutni, és ennek megfelelően előremozdítani az érdekképviselést.

9 “Polyán Association”, Utoljára frissítve: 2020. április 10. <https://www.polyan.hu/>

10 “The Network of Orchardists of the Carpathian Basin” Utoljára frissítve: 2020. április 10. <http://gyumolcsesz.hu/content/r%C3%B3lunk>

11 “Seedhouse”, Utoljára frissítve: 2020. április 10. <https://maghaz.hu/>

12 “Elite - Honey Beekeepers Cooperative”, Utoljára frissítve: 2020. április 10. <https://elitehoney.eu/en/startpage/>

13 “Hungarian Association of Independent Winegrowers”, Utoljára frissítve: 2020. április 10. <http://vindependent.hu/hirek/>

- **A Szolidáris Gazdaság Központ**¹⁴(Budapest) egy fiatal szervezet, amely a szolidáris gazdaságokat népszerűsíti, mint az igazságos átálláshoz szükséges társadalmi erő megteremtőjét, és melyet egy demokratikus és regeneratív alternatívaként mutat be válaszként a gazdasági és ökológiai válságra. A Központ 2018 óta koordinálja a szolidáris gazdasági vállalkozások országos hálózatát, kutatásokat végez, szakértői véleményeket jelentet meg és hálózatot épít a szolidáris gazdasági modellek népszerűsítése és kiterjesztése érdekében.
- **A Magyar Szociális Farm Szövetség** fő célkitűzése, hogy párbeszédet kezdeményezzen a pozitív társadalmi funkciókkal rendelkező újfajta mezőgazdasági modellekről, melyeket egészséges és innovatív módon lehetne alkalmazni. A Szövetség abból a feltételezésből indul ki, hogy a vidéki gazdaságok sokkal jobban beágyazódnak a mikroközösségekbe a szociális, egészségügyi, foglalkoztatási és oktatási kapcsolódásaik révén, további lehetőségeket nyitva meg ez által a gazdák számára.

Érdeemes megemlíteni, hogy a BOND tevékenységektől inspirálva 2019-ben a Védegyelet kezdeményezte egy **Magyar Agroökológiai Hálózat** kiépítését olyan érdekelt felek (gazdák, kutatók, civil társadalmi szervezetek tagjai, döntéshozók, stb.) között, akik többéves tapasztalattal rendelkeznek az agroökológia terén – a fent említett szervezetek közül többen is tagjai a hálózatnak –, annak érdekében, hogy fokozzák és új szintre emeljék az agroökológiai tevékenységeket és a kapcsolódó kutatásokat Magyarországon.

Ezen alulról jövő kezdeményezések mindegyike olyan emberektől ered, akik hasonló értékrendszerrel rendelkeznek és szenvedélyük a társadalmunkat érintő kihívások közös megoldásának keresése a következő problémákra: a biodiverzitás és a természetes élőhelyek drasztikus csökkenése, levegő-, talaj- és vízszennyezettség, alultápláltság és elhízás, egyenlőtlenség, vidékfejlesztés átgondolatlansága. A legtöbben önkéntes tagokkal, állami támogatás nélkül működnek azért, hogy helyi igényeknek megfelelő társadalmi innovációkat találjanak a nemzeti és globális problémák kezelésére. A pénzügyi források kérdésének orvoslása érdekében az EU nemrég útjára indította a finanszírozási programját „innovatív operatív csoportok” megalapításához, támogatva ezzel a mezőgazdasági szereplők produktivitását és környezeti hatékonyságát, különös hangsúlyt fektetve az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásra. A program talán javíthat az olyan magyar érdekcsoportok technológiai és tudásalapú innovációs potenciálján, mint a szövetkezetek, bár jelen pillanatban Magyarországon nincsenek működő operatív csoportok.

Összegzésként, a **közös fellépés formái már 1945 előtt is jelen voltak az országban, azonban a gazdaszövetkezetek erőszakos kollektivizálása során maradandó károkat szenvedett a szövetkezésre való hajlandóság.** Az állami szövetkezetek idejében felnőtt gazda generáció még ma sem szívesen tömörül szövetségekbe a közös fellépés érdekében, mivel maga a szó is negatív emlékeket ébreszt bennük. Ez is az oka annak, hogy az 1945 előtti időkhöz képest, ma kis számú termelőszövetkezet működik Magyarországon. Mindazonáltal a nyugati példákat látva a **gazdák** – sok esetben Nyugat-Európában tanult – **új generációja a**

14 “Szolidáris Gazdaság Központ”, Utoljára frissítve: 2020. április 10., <https://szolidarisgazdasagkozpont.hu>

szövetkezeteket a gazdák és termelők érdekeinek demokratikus képviselőjének tekinti. Ebből kifolyólag a fiatal gazdák sokkal inkább hajlanak az együttműködésre. Támogatásuk részben Uniós és állami forrásokon keresztül, a Fiatal gazda programot is ideértve, részben pedig termelői és innovatív operatív csoportok létrehozása útján történik.

2.2. Horvátország

Horvátországban a mezőgazdasági közös fellépés kezdete a XIX. századra tehető, az **első szövetkezetet 1864-ben alapították** Korčula szigetén azzal a céllal, hogy segítsen a gazdáknak felülkerekedni az akkori gazdasági válságon.¹⁵ Kezdetben valamennyi szövetkezet létrejöttét a szükség szülte, és a magyar példával ellentétben nem az állam finanszírozta őket. Mivel nem politikai alapon jöttek létre és egyik párt sem befolyásolta működésüket, így rendkívül motivált tagokkal rendelkeztek, akik jelentős tagsági érdekeket képviseltek. Ezek az első szövetkezetek olyan elveken alapultak, mint a demokratikus vezetés, felelősségvállalás, önkéntesség és magas etikai normák.

A gazdák számára a legnagyobb problémát a források elérhetősége jelentette. Igényeik kielégítéseként, **1902-ben megalakult a horvát gazdabank.** A bank létrejötte főként Antun Bauer érdeme, aki a horvát gazdák érdekeinek védelmétől vezérelve összegyűjtötte az ehhez szükséges tőkét. A bank célja a gazdaszövetkezetek hitelezése volt. A szövetkezetek és a bank közötti együttműködés gyorsan fejlődött, ami a gazdaszövetkezetek megerősödéséhez és azok számbeli növekedéséhez vezetett. A dalmáciai régióban **1894 és 1918 között a szövetkezetek száma rohamos gyorsasággal nőtt.** A tevékenységi körük kibővülése egyben a termékek vásárlására és eladására specializálódott szövetkezetek megjelenését eredményezte. Ilyenek voltak például Povlja olajfeldolgozó szövetkezetei, a bortermelő szövetkezetek Bolban és a halászati szövetkezetek Opuzenben.

1945 után a kommunista hatalomátvétellel **a szövetkezetek** helyzete is megváltozott, és **magántulajdonból állami tulajdonba kerültek.** A „gazdák munkaszövetkezeteit” a közös földhasználat céljából hozták létre. Ennek hátránya, hogy a gazdákat földjeik, gépeik, épületeik és jószágaik egy részének a szövetkezetekre való átruházására kényszerítették, ami ellenálláshoz és a szövetkezetekkel szembeni negatív tapasztalatokhoz vezetett.¹⁶ Később a kormány megalakította a „kombinati” nevű szövetkezeteket, melyek a mezőgazdasági fejlődés motorjaivá váltak. Ezek rendkívül jól szervezettek voltak, és megfelelő infrastruktúrával rendelkeztek annak ellenére, hogy az emberekben továbbra is ott volt a földek elkobzása miatti keserűség.

A polgárháború és a Horvát Köztársaság **1991-es** megalakulását követően az új Alkotmány változásokat hozott a jogalkotás, a tulajdonviszonyok, a gazdasági koncepciók és fejlődés terén, valamint új kontextusba helyezte a mezőgazdaságot és a szövetkezeteket. **Új szövetkezeti törvényt fogadtak el, mely a szövetkezeteket önkéntes alapon működő**

15 Ana Katic, "Zadrugarstvo U Hrvatskoj, Izazovi I Prilike", 2016, Utoljára frissítve: 2020. május 12. <https://repozitorij.unipu.hr/islandora/object/unipu%3A2799/datastream/PDF/view>

16 Tatjana Borbaš, Marina Mikšić, "Poljoprivredne Marketinške Zadruge", 2003, Utoljára frissítve: 2020. május 12. https://www.savjetodavna.hr/wp-content/uploads/publikacije/poljoprivredne_marketinske_zadruga_-_slozeno.pdf

magánegyesületekként, illetve tekintélyes gazdasági szervezetekként határozta meg, melyek egy országos gazdasági hálózat infrastruktúráját képezik és a gazdák nagy részét egy egységes szervezetbe tömörítik. 1992-ben a Horvát Szövetkezeti Unió nevét „Horvát Mezőgazdasági Szövetkezeti Szövetségre” változtatta, mely folyamatosan együttműködik Horvátország valamennyi jelentős intézményi testületével, ezáltal népszerűsítve azon eredeti európai szövetkezet eszméit és gyakorlatait, amely már több mint 100 évvel korábban is létezett Horvátországban.

Habár a 2000-es években több szövetkezet működött Horvátországban, ezek üzleti tevékenysége meglehetősen lecsökkent a Horvát Mezőgazdasági Szövetkezeti Szövetség által végzett felmérés szerint. Számos szövetkezet csődbe ment, és az eszközállományuknak csupán a töredéke maradt az újonnan alapított szövetkezetek tulajdonában. Ez az összeomlás visszaesést okozott a gazdaszövetkezetek termelésében.¹¹ **2010 után** a közösség által támogatott mezőgazdaság (Community Supported Agriculture - CSA) ötlete kezdett teret nyerni Horvátországban. Az **első CSA-k a nagyobb városokban** jöttek létre, így például Zágrábban, Rijekában és Pulában. A CSA-k helyi érdekeltségű polgárok egyesületei, melyek a helyi gazdákat támogatják ökológiai tanúsítványt nem igénylő területeken. Ezek az ökológiai tanúsítványok a 2013-ban indult szolidáris ökológiai csoportok (Solidarity Ecological Group - SEG) elterjedésével váltak általánossá. A SEG-ek olyan ökológiai tanúsítvánnyal rendelkező termelői szövetségek, melyek közvetlen értékesítéssel is foglalkoznak, és kiterjedt hálózatuk van az egész országban. A szolidáris csoportok hálózata 2014-ben jött létre. **A CSA és a SEG egyaránt kiváló példái a fogyasztók megbízható élelem iránti, illetve a termelők megbízható piac iránti igényre által vezérelt közös fellépéseknek.**¹⁷

Az egészséges élelmiszerek előállításának és forgalmazásának fenntarthatóbb módszereinek tudatosítása révén, a gazdák új generációja – főleg, akik a gazdálkodást a hivatásuknak tekintik – túllép az előző rezsim negatív örökségén. A gazdák folyamatosan tanulnak, és egyre nyitottabbá válnak a bizalmon, egyéni felelősségvállaláson és demokrácián alapuló együttműködés iránt. A gazdaszövetségek legnagyobb problémája a szűk körű specializáció és az egyes szervezetek közötti együttműködés hiánya; például a marhahústermelők szövetsége csupán a saját érdekeiért harcol, a méhészek szövetsége úgyszintén. A kormánnyal, valamint a többi jelentős érdekképviseleti csoporttal való hatékonyabb kommunikáció egy megvalósítani kívánt közös cél.

Összegzésként, **mindkét ország hasonló történelmi tendenciákat mutat az első nemzeti gazdaszövetkezetek XVIII. század végi megalakulása, illetve a közös fellépés ezen formáinak a XIX. század első évtizedeiben tapasztalt gyors elterjedése tekintetében. Az említett kollektívák közötti egyik nyilvánvaló különbség a területi sajátosságokból adódó egyedi tevékenységekben rejlik.** A horvát szövetkezetek főként olyan, a Földközi-tengeri régióra jellemző gazdálkodási tevékenységek köré alakultak, mint a halászat vagy az olajfeldolgozás, míg Magyarországon a szövetkezetek nagy részét a hagyományos szántóföldi

¹⁷ "BAZA Znanja", Utoljára frissítve: 2020. május 12. <http://www.ekocrep.eu/grupe-solidarne-razmjene-u-republici-hrvatskoj/>

növénytermesztés vagy állattenyésztés jellemzi. Ennek ellenére mindkét ország osztozik az 1945 és 1990 közötti erőszakos szovjet kollektivizálás örökségében. Az 1990 utáni rendszerváltás magával hozta a gazdaságok privatizációját, ami az állami tulajdontól való függetlenedést jelentette. Azonban, **a rezsim ötven éve alatt a gazdáknak kialakult egyfajta bizalmatlanság a többi termelővel való együttműködést illetően.** Manapság az innovációra és kapcsolatokra vágyó mezőgazdászok új generációja állt a közös fellépéssel szembeni hozzáállás megváltoztatásának élére, aminek révén együttműködésen alapuló és alulról felfelé építkező szervezeteket hoztak létre mindkét országban.

3. Közös agrárpolitika - KAP

Tekintve, hogy mindkét ország tagja az Európai Uniónak (EU), nemzeti agrárpolitikájukat, és ezáltal intézkedéseiket nagymértékben befolyásolja az EU közös agrárpolitikája (KAP), amely a tagállamok uniós költségvetéséből finanszírozott és uniós szinten irányított közös politikája. A KAP-ot 1962-ben indították útjára, mint a mezőgazdaság és a társadalom, valamint Európa és az európai gazdák közötti partnerséget. Bevezetése óta rengeteg változáson ment keresztül, a költségeinek csökkentésétől kezdve (1985-ben az EU költségvetésének 73%-át jelentette, 2017-ben pedig már csak 37%-át) eredeti céljainak újragondolásáig, mára sokkal nagyobb jelentőséget – és ebből kifolyólag jelentősebb forrásokat – tulajdonítva a vidékfejlesztésnek (Agenda 2000). A KAP jelenlegi célja:

- a gazdák támogatása és a mezőgazdasági termelékenység javítása, ezáltal biztosítva a megfizethető árú élelmiszerek folyamatos elérhetőségét;
- az uniós gazdák tisztességes megélhetésének biztosítása;
- az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a fenntartható erőforrás-gazdálkodás támogatása;
- az unió vidéki területeinek és tájainak megőrzése;
- a vidéki térségek gazdaságának életben tartása a mezőgazdaságban, az agrár-élelmiszeriparban és a kapcsolódó ágazatokban történő munkahelyteremtés segítségével.

A KAP-ot az érintett felek közül többen is kritizálták költségei, illetve környezeti és társadalmi hatásai miatt.

3.1. A 2020 utáni új KAP¹⁸, valamint a biodiverzitási¹⁹ és a termelőtől a fogyasztóig²⁰ stratégiák

2018. június 1-én az Európai Bizottság előterjesztette a KAP 2020 utánra vonatkozó jogalkotási javaslatát. A jövőbeli közös agrárpolitika kilenc célkitűzésen alapszik, és a korábbiakhoz hasonlóan továbbra is biztosítja a kiváló minőségű élelmiszerekhez való hozzáférést, továbbá erőteljesen támogatja az eddig egyedülálló európai mezőgazdasági modellt.

A jövőbeli KAP kilenc célkitűzése:

- a gazdák tisztességes bevételének biztosítása;
- az ágazat versenyképességének növelése;
- kiegyensúlyozottabb erőviszonyok az élelmiszer-ellátási lánc mentén;

18 European Commission, "Future of the common agricultural policy", Utoljára frissítve; 2020. május 28.

https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en

19 European Commission, "EU Biodiversity Strategy for 2030", Utoljára frissítve; 2020. május 28.

https://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm

20 European Commission, "From Farm to Fork", Utoljára frissítve; 2020. május 28.

https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en

- fokozottabb éghajlatváltozással kapcsolatos intézkedések;
- fokozottabb környezetvédelem;
- tájak és biodiverzitás megőrzése;
- generációs megújulás támogatása;
- a vidéki térségek gazdasági élénkítése;
- élelmiszer-minőség- és egészségvédelem.

*“A koronavírus okozta válság megmutatta, mennyire kiszolgáltatottak vagyunk mindannyian, és mennyire fontos helyreállítanunk az emberi tevékenység és a természet közötti egyensúlyt. A **biodiverzitási és a termelőtől a fogyasztóig stratégiák**, melyek az európai zöld megállapodás központi elemei, egy újabb és jobb egyensúly kialakítását célozzák meg a természet, az élelmiszerrendszerek és a biodiverzitás között; a cél az, hogy óvjuk az emberek egészségét és jóllétét, egyúttal pedig az EU verseny- és ellenálló képességét is javítsuk. Ezek a stratégiák létfontosságúak ahhoz, hogy az a nagy ívű átmenet, melynek most a kezdetén vagyunk, végbe mehessen.”*

Frans Timmermans, az Európai Bizottság ügyvezető alelnöke

A fent említett stratégiák mind a termelői, mind a fogyasztói oldal részéről konkrét tetteket igényelnek, beleértve a növényvédő szerek, műtrágya és antibiotikumok használatának csökkentését, az ökológiai gazdálkodás, illetve a szárazföldi és tengeri védett területek növelését, az élelmiszer-hulladékról való gondoskodást, a fogyasztók tájékoztatását, valamint az egészségesebb és táplálódóbb élelmiszerek elérhetőbbé tételét. Mindezek mellett a stratégiák egy „átformáló változsról” is beszélnek, amin belül *„egy új, megerősített irányítási keretre van szükség a hatékonyabb végrehajtásnak és a fejlődés nyomon követésének, az ismeretek, a finanszírozás és a befektetések fejlesztésének, továbbá a közérdekű és üzleti döntéshozatalok során a természet nagyobb fokú tiszteletben tartásának biztosításához”*²¹. **Európában a gazdák és a földhasználók kulcsszerepet játszanak a mezőgazdasági szektor környezeti és gazdasági fenntarthatóságában. Európa élelmiszereinek és tájainak jövőjét döntően befolyásolják a szervezési és hálózatépítési módszereik, illetve az a képességük, hogy ötvözni tudják az egyéni és közös munkavégzést, melyek egymást kölcsönösen erősítik. Részvételük elengedhetetlen a biodiverzitás védelmével és a gazdálkodással kapcsolatos döntések meghozatalában egy átformáló változáshoz.** A BOND projekt létrejöttének a középpontjában ez a célkitűzés áll.

²¹ EU Biodiversity Strategy for 2030 - http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm

4. A BOND projekt háttere

4.1. A BOND projekt áttekintése²²

A BOND projekt 2018-ban vette kezdetét és 2020-ban fejeződött be, 12 európai országból 17 partnerszervezet részvételével, a szükséges forrásokat pedig az EU Horizont 2020 kutatási és innovációs keretprogram biztosította számára.

A projekt célja a szervezettség és a hálózati tevékenység magasabb szintre emelése, ezáltal pedig egy hosszútávon egészségesebb, termelékenyebb és harmonikusabb európai kisgazdasági szektor kialakítása.

Ebben az összefüggésben a BOND projekt általános célja az egyes európai országokban élő egyének, csoportok és gazdaszervezetek közös fellépésében és hálózaton belüli együttműködésében rejlő potenciál kiaknázásának, megerősítésének és szervezésének közvetlen támogatása annak érdekében, hogy olyan erős, dinamikus és hatékony szervezetek jöjjenek létre, melyeknek helyük van az agrár szakpolitika kialakításában. A másokkal való együttműködés, illetve a különböző szereplők közötti interakciók számának növelése hozzájárult az emberi jóllét, a tájgazdálkodás, a mezőgazdasági növekedés és egy élénk társadalmi tőke előmozdításában.

A projekt három fő pillérre épül: „SEE”, „LEARN” és „TELL”.

A **SEE** (megismerni) pillér lényege a sikerből való tanulás: A pillér alkalmazása egy nagy európai mobilitási programmal vette kezdetét, melynek keretein belül 60 képviselőt választottak ki, hogy 6 tanulmányúton vegyenek részt. Az említett képviselők 2018 szeptemberében egy interregionális fórumon találkoztak az európai gazdák sokszínűségének megünneplése, illetve a lehetőségeik és az együttműködés új módjainak megvitatása céljából. Ez megalapozta a projekt következő lépéseit, mint a különböző csoportok és kulcsszereplők formális és informális találkozókon való összehozása, vagy a csereprogramok, kapcsolatok és tudás megosztása és fejlesztése.

A **LEARN** (elsajátítani) pillér a közös fellépés korlátait kívánja ledönteni, ennek érdekében egy önvizsgálati módszertan került kifejlesztésre és alkalmazásra azon főbb kérdések beazonosításához, melyek a későbbi nemzeti műhelymunkák központi témáit alkotják. A műhelymunkák alkalmával a résztvevőknek alkalma nyílt jobban elmélyülni az adott témákban.

A **TELL** (továbbadni) pillér célja a politikában betöltött szerep megerősítése különböző alkalmi játékos megoldások létrehozásának segítségével, illetve az európai jogszabályalkotás jó gyakorlatainak összegyűjtésével, amiket egy moldovai kísérlet során alkalmaztak először. Ezen pillér fontos tevékenységsorozata volt a mezőgazdasági szektor létfontosságú témáit

²² A projekttel, annak résztvevőivel és a tevékenységekkel kapcsolatos bővebb információkat a BOND weboldalon talál: "Bringing Organisations & Network Development (BOND) to higher levels in the farming sector in Europe", 2019, <https://www.bondproject.eu/>.

(magokhoz, termőföldhöz és piacokhoz való hozzáférés) megvitató négy regionális politikai kerekasztal megszervezése.

A projekt során számos tanfolyamra került sor, melyek során a gazdák és földhasználók megtanulhatták hogyan tehetik lehetővé és profitálhatnak az egymással való együttműködésből. A gyakorlati folyamatok, módszerek és eszközök felhasználóbarát receptje bármely érdeklődő számára elérhető.

4.2. A projekt BONDING, BRIDGING és LINKING elmélete

A „társadalmi tőke” kifejezés az emberek csoportban történő munkavégző képességére utal. Francis Fukuyama a fogalmat tágabban határozza meg, és ide sorol *„minden olyan alkalmat, mely során az emberek egy közös cél érdekében kölcsönösen elfogadott normák és értékek mentén²³ együttműködnek”*. **A társadalmi tőke egy hasznos eszköz, amely lehetővé teszi az egyének csoportokba való szerveződését, érdekeik és kollektív szükségleteik védelmét; ezáltal a szervezeti fejlődés egy kulcsfontosságú összetevője.** A társadalmi tőke megteremtéséhez háromféle kapcsolat kialakítására van szükség:

4.2.1. Összetartó (bonding) kapcsolatok

Gazdák közötti összetartás egy helyi szintű szervezeten belül (csoporton belüli kapcsolatok)

Az összetartó társadalmi tőke egy adott szervezet azon tagjai közötti kötelekekre (csoporton belüli kapcsolatokra) utal, akik nagyfokú hasonlóságot mutatnak hozzáállás, birtokolt információk és erőforrások terén. Ez szoros kapcsolatot feltételez egy kisebb csoport tagjai között. A gazdaszervezetek vagy csoportok esetében az összetartó kapcsolatok általában az ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz tartozó és közös tulajdonságokkal bíró gazdák között jönnek létre, akik egy azonos társadalmi, történelmi és területi háttérből adódóan közös identitással és hovatartozási érzettel rendelkeznek. A szervezeten belüli hatékony és fenntartható összetartó kötelekek a következők köré épülnek: (1) közös cél és önkéntes tagság, valamint (2) közös identitás egy adott csoporton belül.

Például a KÖKISZ (Magyarország) esetében a tagok mind a közösség által támogatott mezőgazdaság (CSA) mellett elkötelezett kistermelők. A legtöbbjük ugyanazokkal a kihívásokkal küzd, így többek között azzal, hogy egy gazdaságilag megvalósítható és környezeti szempontból fenntartható kisbirtokot alakítsanak ki; miközben a marketing és a népszerűsítés hatalmas problémát jelent számukra. A tény, hogy a CSA szinte valamennyi kistermelője hasonló gondokkal küzd, megerősíti a közöttük lévő köteleket és közös megoldáskeresésre készíti őket, például pénzügyi képzések és műhelymunkák formájában. A horvátországi Njam-njam egyesület tagjai olyan gazdák, akik a regeneratív gazdálkodás és kapcsolatok jövőképében hisznek. Osztoznak a termékek forgalmazásának közös piacán és logisztikai részletein, illetve a

23 Francis Fukuyama "Social Capital and Development: The Coming Agenda" *SAIS Review*, Volume 22, Number 1 (2002): 23-37. Project MUSE

működőképes gazdaságok semmiből való létrehozásának közös kihívásaiban, így támogatni tudják egymást a megoldás keresésében.

Mindazonáltal az összetartó kapcsolatok befelé forduló és védekező természetűek lehetnek, mely védekezési stratégiaként is értelmezhető, és kirekesztéshez vezethet. Gyakran a helyi szervezetek alapját a hagyományos falusi kötelékek vagy olyan jellemzők képezik, mint a nem és az életkor; a kötelékek így túlságosan is az adott csoportra korlátozódnak és ennél fogva a szervezetek hajlamosak lehetnek ellenállni a változásoknak. Ezért van szükség a nyitottságra, hogy az összetartó kapcsolatok kiépítésén keresztül szociális és gazdasági szempontból befogadóbb szervezetek jöjjenek létre és ezek nyitottabbak legyenek a külvilág felé.

Ez a nyitottsággal szembeni ellenállás többek között a tradicionálisabb egyesületek termelési tevékenysége köré létrehozott zárt közösségek esetében is tetten érhető. Ennek érzékeltetésére a magyarországi bio termelők legrégebbi szervezete, a Biokultúra Szövetség kiváló és páratlan munkát végzett a bio gazdák egyetlen országos képviselői testületének koordinálásával. Manapság azonban a Biokultúra tagjai nagyrészt idős biogazdák, akik egy rendkívül zárt közösséget alkotnak és meglehetősen bizalmatlanok az oktatással és a fiatal gazdák innovatív szellemiségével szemben. Emiatt a Szövetség stagnál és ellenáll az ökológiai újításoknak. Ez csupán egyetlen példája az ellenállásnak, amit a BOND projekt igyekszik leküzdeni az élénk összetartó kapcsolatok támogatása és a szervezetek arra való ösztönzése révén, hogy nyissanak a külvilág felé és hálózatokat, együttműködéseket, valamint szövetségeket alakítsanak ki, ahogyan azt a következőkben is láthatjuk.

4.2.2. Összekötő (bridging) kapcsolatok

Gazdaszervezetek közötti összeköttetés csúcsszervezetek vagy hálózatok létrehozása céljából (csoportok közötti kapcsolatok);

Az összekötő társadalmi tőke egymáshoz hasonló szervezetek közötti kapcsolatokra utal (csoportok közötti kapcsolatok). Az összekötő kapcsolatok horizontális kötelékek, melyek gazdaszervezeteket egyesítenek egy nagyobb csoportba, mint a termelői szakszervezet, szövetség vagy hálózat. A szakszervezeteken és a szövetségeken belül a tagszervezetek megosztják a döntéshozatali jogkörük egy részét; a laza hálózatokban ugyanakkor minden szervezet megtartja autonómiáját. Az összekötő társadalmi tőke legfőbb előnye a méretében rejlik, mely elősegíti a nemzeti és globális piacokon való hatékony részvételt, illetve az úgynevezett kiegészítő szövetségek kialakítását (például új eszközök, kompetenciák és erőforrások beszerzéséhez).

Emellett a szervezetek egy sor különleges partnerségi viszonyt is létrehozhatnak és tovább építhetnek, hogy új eszközöket és meghatározott kompetenciákat biztosítsanak tagjaik vagy az úgynevezett kiegészítő szövetségeik²⁴ számára: ilyen például a képzésekhez, kutatásokhoz és tanácsadó szolgáltatásokhoz szükséges versenyelőny kiépítése helyi civil szervezetekkel

24 Maryline Filippi, Pierre Triboulet "Strategic Alliances and Types of Control in Agricultural Cooperatives" *Revue d'économie industrielle* Volume 133, Issue 1 (2011): 57-78.

való partnerségek útján. Hasonlóképpen a horvátországi szolidáris gazdasági csoportok közösen léptek fel az országos logisztikai szolgáltatások javításáért, hogy termékeik oda is eljuthassanak, ahol szükség van rájuk. Ezek ugyan sajátos helyi viszonyokkal rendelkező különálló egyesületek, de egyre hatékonyabb országos hálózatuk lehetővé teszi számukra az uniós források elérését, ezáltal pedig a további növekedést és terjeszkedést.

Az országos és globális értékláncokba hatékonyan beilleszkedni vágyó szervezetek számára a hasonló szervezeteket egy nagyobb szerveződéssé összekötő kapcsolatok (csoportok közötti kapcsolatok) lényeges fejlődést jelentenek. Az összekötő kapcsolatokon keresztül elérhetővé válik mind a versenyképesség, mind a tagok aktív részvétele. Ennek remek példája a jelenleg is formálódó Magyar Agroökológiai Hálózat. A hálózat eltérő érdekcsoportokat és ágazati megközelítéseket képviselő agroökológia elveit valló alulról felfelé építkező különálló szervezetekből áll. A Védegylet, mint zöld ökopolitikai szervezet például agroökológiai társadalmi mozgalomként működik, a Permakultúra Egyesület és a Magyar Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet a természettudományi kutatások és agroökológiai gyakorlatok területein aktív, míg az Környezet- és Társadalomtudományi Kutatócsoport (ESSRG) a társadalomtudományi oldalt erősíti. Minden tagnak megvan a maga jellegzetes célja és tevékenysége az agroökológián belül, de a BOND projekttől inspirálva úgy döntöttek, egyesítik erőiket Magyarország agroökológiájának kibővítése, magasabb szintre emelése és népszerűsítése céljából.

4.2.3. Összekapcsoló (linking) kapcsolatok

A gazdaszervezetek összekapcsolása állami- és magánvállalkozásokkal, szolgáltatókkal, valamint politikai döntéshozókkal (csoporton kívüli kapcsolatok)

Az összekapcsoló társadalmi tőke a különböző társadalmi rétegekhez tartozó, különböző hatalmi pozícióval, társadalmi helyzettel és vagyonnal rendelkező csoportok közötti kapcsolatra vonatkozik. Az összekapcsoló kapcsolatok függőleges kötelékek, melyek a gazdasági vagy politikai küzdőterek befolyásos szereplőivel alakíthatóak ki, mint a magánvállalkozások, kormányok, kutatóintézetek, finanszírozási ügynökségek (csoporton kívüli kapcsolatok). Az összekapcsoló társadalmi tőke befolyásoló tényezőként is működhet, előmozdítva a szervezet további fejlődését. A kereskedelmi kapcsolatok kialakítása és az új lehetőségekhez való hozzáférés által, képes javítani a csoportok gazdaságban való részvételének feltételein.

A Magház alapítói például rendkívül jó kapcsolatot ápolnak két olyan szervezettel, melyek segíthetnek a hálózat politikai és finanszírozási lehetőségeinek kiaknázásában. A Magház hivatalosan együttműködik a magyar Agrárminisztérium egy háttérintézményével, a Nemzeti Biodiverzitás- és Génmegőrzési Központtal. Hatalmas potenciál rejlik ebben az együttműködésben, hiszen a Magház megnövekedett politikai lobbizási erőre tett szert és képes a számára lényeges politikák alakítására és a tevékenységeihez szükséges források megszerzésére. Horvátországban a Vojakovac Ökológiai Egyesület szoros együttműködésbe kezdett a Zágrábi Egyetem Mezőgazdasági Tanszékével, illetve egyéb gazdaszervezetekkel

[Baby Beef egyesület, LAG (a kormány által alapított helyi aktivista csoportok)] a regeneratív mezőgazdaság hatásainak kutatása céljából. A közös munka eredményei hozzájárultak ahhoz, hogy a regeneratív mezőgazdaságot Horvátország mezőgazdasági arculatába beépítendő fontos modellként tekintsék.

A szövetkezeteiken, egyesületeiken vagy csoportjaikon keresztül összekapcsoló társadalmi tőke építés révén a gazdák kihasználhatják a piaci lehetőségeket. Hatékonyságuk azonban attól függ, hogy a gazdaszervezetek mennyire képesek a befolyásos partnerekkel, például kormányokkal (tárgyalási pozíció) és különböző gazdasági szereplőkkel (piaci pozíció) kiegyensúlyozott kapcsolatokat kialakítani, ápolni és építeni. A gazdasági szereplőkhöz fűződő erős kötelek hozzáférést biztosítanak a gazdák számára a hazai és a nemzetközi piacokhoz. A politikai döntéshozókkal összekapcsoló kötelek lehetővé teszik a sikeres működést és fenntarthatóságot elősegítő környezetet. Ezen kapcsolatok kialakítása érdekében a BOND projekt három pillérének meghatározásához a társadalmi tőke elméletet alkalmazta: a kormányokkal és gazdasági szereplőkkel való együttműködés jól működő példáinak bemutatásától kezdve a társadalmi tőke kiépítésére irányuló képzéseken keresztül egészen a különböző érdekelt felekkel történő tárgyalásokon való részvétel ösztönzéséig.

Fontos, hogy a társadalmi tőke valamennyi formája egyenlően képviseltesse magát, és ne csak az összekapcsoló kapcsolatforma létezzen a többi nélkül. Gyakran az egyik kapcsolat kialakítása a többi kapcsolatforma meglététől függ; mindazonáltal a kapcsolatok fejlődési pályája nem lineáris vagy automatikus. Ezen kapcsolatok egy tudatos folyamat eredményeképpen valósulnak meg, melynek során a gazdák fejlődésük első számú mozgatórugóivá válnak. A BOND projekt elősegítette az összetartó, összekötő és összekapcsoló viszonyokkal kapcsolatos gondolkodást és cselekvést, a következő szakasz pedig kiemeli a tevékenységek regionális folyamatát.

5. A BOND tevékenységek folyamata

Ahogy már korábban megemlítettük, a **szervezetek és hálózatok magasabb szintjének eléréséhez, valamint egy hosszú távon egészségesebb, termelékenyebb és harmonikusabb európai gazdálkodói szektor kiépítéséhez** a BOND projekt eszközöket, tanulási lehetőségeket és hálózatokat biztosított annak érdekében, hogy a közös fellépést megerősítse és Európa 34 országa között együttműködési hálózatot alakítson ki. Mindezek három pillérre épülnek: SEE (megismerni), LEARN (elsajátítani) és TELL (továbbadni). A következőkben részletesebben ismertetjük ezen tevékenységeket, külön figyelmet szentelve a magyarországi és horvátországi folyamatokra.

5.1. SEE (megismerni)

5.1.1. Tanulmányutak²⁵

A BOND projekt 6 tanulmányutat szervezett 6 ország (Hollandia, Norvégia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és az Egyesült Királyság) kulcsfontosságú városaiba, hogy személyes találkozókra, illetve gyakorlati megoldások közös megosztására és feltárására kerülhessen sor azok között, akik már sikeresen eljutottak az egyesülés és irányítás egy magasabb szintjére, és erősebb pozíciót szereztek tárgyalásokkal a politika kialakítása terén, valamint azok között, akik jelenleg azon vannak, hogy több közös gyakorlatban vegyenek részt. Ezek lehetnek egyének, csoportok, szövetkezetek és egyéb jogalanyok is olyan országokból, ahol a szervezettség mértéke alacsonynak tekinthető. A látogatásokon a gazdák, földhasználói csoportok és egyéb entitások összesen 60 képviselője vett részt, beleértve a csoportvezetőket, műhelyvezetőket és közvetítőket. Végül a képviselők az elsajátított ismeretek és tapasztalatok birtokában tértek haza országaikba. A tanulmányutak hozzájárultak a különböző érdekelt felek közötti szorosabb kötelék és az interregionális hálózatok kialakításához, a közösségi média platformjainak segítségével. Összesen 5 horvátországi és 5 magyarországi képviselő vett részt 5 különböző tanulmányúton.

A francia tanulmányút során 14 résztvevő több érdekelt felet is tömörítő gazdaszövetkezetet látogatott meg. Ezeket a szervezeteket három központi téma kötötte össze: (1) helyi termelésű, egészséges élelmiszerek termelése és értékesítése elérhető áron, (2) a fenntartható gazdálkodási gyakorlatokkal párhuzamosan vidéki és városi területek között szociális kapcsolódási pontok kialakítása, illetve (3) a vidéki foglalkoztatás fellendítése. Például a *Le Gerموir*²⁶, ami gyakorlatilag egy farm méretű inkubátor, az ökológiai gazdaságok létrehozását támogatja életnagyságú kísérleti időszakokat biztosításával a gazdák számára. Segíti a fiatal gazdákat és a mezőgazdaságba újonnan belépőket a kisléptékű ökológiai gyakorlatok elsajátításában és a tapasztalatszerzésben. Egy másik meglátogatott szervezet a *Le panier vert*²⁷ volt, ami egy, a helyi gazdaboltokban történő közvetlen élelmiszer-feldolgozást és értékesítést támogató szövetkezet. A szervezet helyi irányítású, gyakran szólal fel a helyi

²⁵ "BOND Study tours", Utoljára frissítve: 2020. május 21. <https://www.bondproject.eu/project-activities/study-tours/>

²⁶ "Le Gerموir", Utoljára frissítve: 2020. április 9. <https://terredeliens.org/le-gerموir-111.html>

²⁷ "Le Panier Vert" Utoljára frissítve: 2020. április 9. <https://www.bondproject.eu/wp-content/uploads/2018/06/BOND-REPOSITORY-FR-A-Panier-Vert-v3.pdf>

gazdák érdekei mellett, és egy nyitott, demokratikus, nemi szempontból is kiegyensúlyozott szervezeti rendszert tart fenn. A tanulmányút rendkívül hasznosnak bizonyult, mivel a résztvevők maguk is láthatták és megtapasztalhatták, hogy a szövetkezetek nem kizárólag gazdasági és profit-növelési célból működhetnek, de társadalmi és regionális előnyök szintén meghatározhatják a tevékenységüket.

A CUMA Nord'Oignon²⁸ egy mezőgazdasági gépeket szolgáltató szövetkezet, amelynél a befektetések megoszlanak a hagymák válogatásához, osztályozásához, szárításához és csomagolásához szükséges valamennyi berendezés esetében. A CUMA 30 gazdát tömörít, beleértve 10 bio termelőt is. Tekintve, hogy a hagyma egy spekulatív termék, meglehetősen nehéz volt embereket összegyűjteni ehhez a közös projekthez. 10 évbe telt megtalálni a működés megfelelő módját, ma azonban egyre több gazda szeretne csatlakozni. A hagymák értékesítése egy másik, kapcsolódó szövetkezet, a Marché de Phalempin feladata, amely 188 termelőtől származó friss zöldség eladásával foglalkozik. A CUMA megállapodást kötött a Nord'Oignon-nal, miszerint értékesíti valamennyi CUMA tag hagymatermését, és piaci visszajelzést küld a termelők felé.

„Véleményem szerint a kistermelők jövője az összefogásban és a piacon való közös fellépésben rejlik, melynek jelenleg a lehető legjobb módja a szövetkezet. ... Talán pénzügyi szempontból a függetlenség az, ami ígéretesebb egy szövetkezetben, egységként nagyobb erőt képvisel és az eszközökhöz való hozzáférés szempontjából szintén előnyös. Nagyban megkönnyíti a terménytől a termékig való eljutást, azáltal, hogy a feldolgozó részleg minden tag számára elérhető, így nem igényel egyéni befektetést, amely csak a saját célt szolgálná.” (Tóth Árpád)

„A tanulmányút legjobb része, hogy közvetlenül beszélhettünk szövetkezeteket sikeresen működtető és vezető emberekkel. Csodálatos volt látni a szövetkezetek sokszínűségét és mindegyiküktől el tudtam lesni a saját régióknak számára hasznos dolgokat. Miután lehetőségem volt direkt módon szövetkezeti rendszereket irányító emberekkel beszélni és tanulni tőlük, rákérdezhettem olyan témákra, amelyekben gondjaink voltak, és rengeteg hasznos választ kaptam. Ez egy kitűnő kiindulási pont volt az én személyes fejlődésem szempontjából is, ami később tükröződött a szervezetünk teljesítményében.” Pokupec Nikolina

Hollandiában a résztvevők 3 gazdaszövetkezetet látogattak meg, melyeknek a közös pontjai a területi megközelítés, a helyi és átlátható vezetés és a gazdálkodók büszkeségének hangsúlyozása. A Water, Land & Dijken Egyesület például nem csak mezőgazdasági termeléssel foglalkozik, hanem figyelmet szentel a környezet-, és tájgazdálkodásnak is. Következésképpen a szövetkezet jóval több dologra összpontosít, mint csupán az élelmiszer-előállítás; szem előtt tartja a természeti értékeket, a helyi közösségek támogatását, valamint a helyi mezőgazdaságnak a gazdasági és szociális kihívásokra adandó válaszait is.

A több mint 1000 tagot számláló Észak-Fríz Erdőség Egyesületnek nagyon hasonló a tevékenységi köre. Magas szintű részvétel jellemzi a mezőgazdasági táj- és

28 "Nord'Oignon" Utoljára frissítve: 2020. április 9. <https://www.bondproject.eu/wp-content/uploads/2018/06/BOND-REPOSITORY-FR-Cuma-Nord'Oignon-v3.pdf>

természetgazdálkodás területén, ahol régió-specifikus gyakorlatokat alkalmaznak. A gazdák és a civil szféra mellett a kormánnyal is jó kapcsolatot ápolnak; a holland gazdálkodó szektor számára kifejlesztett új alternatív módszereikkel hozzájárulnak a nemzeti környezetvédelmi és mezőgazdasági szakpolitikák kialakításához. A *Waddengould*²⁹ egy kicsit eltér a többi szervezettől, ugyanis nem termelőszövetkezet, hanem a Wadden régió regionális termékeinek tanúsító szerve. A tanúsításon kívül komplex szolgáltatásokat kínál a márkaépítéshez, marketinghez, termékfejlesztéshez és terjesztéshez, ezen túlmenően pedig természetvédelmi oktatást biztosít a helyiek és a turisták számára.

„Teljesen lenyűgözött a holland szervezetek 'front door-back door' folyamata, melynek lényege: a „bejárati ajtónál” a közigazgatás szerződést köt a regionális szövetkezettel, meghatározva az agrár-környezetvédelmi célokat; a „hátsó ajtónál” pedig a regionális szövetkezet állapodik meg az egyes gazdákkal. Ez a helyzet gyakorlatilag mindegyik fél számára előnyös: a kormánzatnak azért, mert csökkennek a megvalósítási költségek (beleértve az ellenőrzést) és a nem teljesített szerződések száma; a gazdáknak azért, mert az adminisztratív teendők a szövetkezetre hárulnak, így több idejük marad a gazdálkodásra. A szövetkezeten keresztül ugyanakkor támogatást és tanácsot is kapnak az agrár-környezetvédelmi célok megvalósítását illetően, továbbá szorosabb regionális együttműködések jönnek létre; a regionális szervezetek könnyebben valósíthatják meg az agrár-környezetvédelmi célokat.”. (Balogh Lili)

Norvégiában négy gazdaszövetkezet felkeresésére került sor, melyekre a holland és francia esetekben már ismertetett témák a jellemzők: többfunkciós mezőgazdaság, azaz a szövetkezetek nem csupán a termelésre és a gazdasági tevékenységre, de a mezőgazdaságot érintő szociális és környezetvédelmi kérdésekre is összpontosítanak. A szövetkezetek további feladatai eltérnek egymástól az értékláncba való bekapcsolódásuk, a hosszú távú tervezés, az adatok tulajdonjoga, illetve az átlátható és demokratikus működés függvényében. Az 1881-ben alapított TINE tejszövetkezet például az ország egyik legrégebbi gazdaszervezete. Ami egyedivé teszi a szervezetet az az, hogy a szervezet teljesen a tagok tulajdonát képezi, akik több mint 10 000-en vannak. Ennél fogva ők nem csak felhasználók, de tulajdonosok is egyben, ami hosszú távon biztosítja részvételüket és elkötelezettségüket. Ők irányítják az ország tejtermelésének 95%-át. Szervezetten gyűjtik be a tejet a norvég tejjgazdaságokból; majd feldolgozzák, piacra viszik és értékesítik az előállított termékeket, mellette pedig szakmai tanácsokkal segítik a tagokat. Egy másik különleges szervezet az *Inn Pa Tunet*³⁰, mely kizárólag a gazdálkodás és mezőgazdaság társadalmi kérdéseivel foglalkozik. „Zöld” gondoskodással látja el a farmokat, melyek felhasználói csoportok széles körét szolgálják ki, így többek között a problémákkal küzdő fiatalokat, a mentális betegségben szenvedő vagy drogfogyasztó gazdákat. Emellett mentorálási rendszert, oktatást és kompetencia felmérést is biztosítanak a különböző felhasználói csoportok számára.

„A gazdák közötti bizalom és együttműködés kiépítése az egyik legfontosabb pillér, amire a vidékfejlesztést alapozni kellene. Magyarországon ez a pillér többnyire hiányzik. A TINE

29 "Waddengould" Utoljára frissítve: 2020. április 9. <https://www.waddengoud.nl>

30 "Inn pa Tunet" Utoljára frissítve: 2020. április 9. <https://www.innpatunet.no/>

megalapítását megelőzően a tejágazat tele volt bizalmatlansággal, és a vérrre menő verseny komoly károkat okozott a termelőknek. A kormány észrevette ezt és nyomást gyakorolt a gazdákra, hogy működjenek együtt, elősegítve összefogásukat. Ezt a példát Magyarország is követhetné, ugyanakkor nálunk a kommunista korszak erőszakos szövetkezetesítései máig élő rossz emléke miatt a gazdák ellenzik a hasonló megoldásokat. Talán a fiatal termelők könnyebben rászánják majd magukat az együttműködésre.” Kajner Péter

Olaszországban hat gazdaszövetkezetet látogattunk meg, melyeknél a fő hangsúlyt a következő tényezőkre helyezték: átláthatóság és az együttműködés fenntartása, nagyobb elismerés a nemzeti és nemzetközi szinten, illetve a gazdák által irányított kis piacok továbbfejlesztése. Kiváló példa erre az Olasz Nemzeti Méhész Konzorcium, a CANOPI, amely az olaszországi méztermelők legnagyobb, szigorú etikai és minőségi normákra épülő szövetkezete. Az innováció és az új termékek kifejlesztése révén magasabb árak mellett tudnak értékesíteni, mindemellett kiemelt figyelmet fordítanak a fogyasztókkal való bizalomépítésre is. A Montevarchi Fedett Piac tulajdonképpen egy termelői piac, ahol számos helyi, térségbeli termelő értékesíti közvetlenül a termékeit, melyeket kizárólag fenntartható módon állítanak elő. Számukra a több érdekelt felet bevonó megközelítés nem csak a fogyasztókat jelenti, hanem a helyi önkormányzattal ápolt jó viszonyt is, melyen keresztül nem csak a gazdák csoportján belül, hanem a gazdák és a döntéshozók között is egyaránt jó kapcsolat építhető ki.

“A Montevarchi egy olyan egyedi összefogás a döntéshozók, a termelők és a nyilvánosság között, melynek alapját teljes egészében a rövid ellátási láncok képezik – ezzel a saját országomban egyáltalán nem talákoztam. A termelők és a fogyasztók szoros kapcsolatban állnak egymással, nagy hangsúlyt fektetve az információ áramlására. A termelők nem fizetnek bérleti díjat, viszont a jövedelmük 10-15%-val hozzájárulnak a piac fenntartásához, ami hosszú távon biztosítja a fenntarthatóságot.” Major Ágnes

Az **Egyesült Királyságban** a résztvevők 6 szervezetet látogattak meg. Ezek közül az Ökológiai Földszövetkezet (Ecological Land Cooperative)³¹ küldetése, hogy Anglia és Wales ökológiai gazdálkodást folytató vállalkozásai számára megfizethető lehetőségeket kínáljon. Segítenek a vidék újjáélesztésében olyan helyek kialakításával, ahol az életképes és ökológiailag előnyös mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással és egyéb vidéki vállalkozással elérhető feltételek mellett lehet foglalkozni. Ugyanakkor a földek megszerzésének olyan feltételei vannak, mint a lízing, mezőgazdasági aktivitás, üzleti terv, monitoring, illetve folyamatos támogatás az engedélyek megszerzésénél és az üzleti tevékenységben. Mindemellett a földtulajdonosok és a gazdák számos kihívással szembesülnek, például az infrastruktúra (víz, utak, villamos áram) hiányával. A kistermelők tevékenységének köszönhetően azonban a természeti feltételek jelentősen javultak; a biodiverzitás kezd visszatérni a földekre. Egy másik példa a Bristoli Élelmiszerhálózat (Bristol City Food Network)³², amely egyéneket, közösségi projekteket, szervezeteket és vállalkozásokat támogat és kapcsol össze azon közös víziója mentén, hogy Bristolt a fenntartható élelmiszerek városává tegyék. A hálózat óriási hatással van a közösségre.

31 Ecological Land Cooperative”, Utoljára frissítve: 2020. április 10., <https://ecologicaland.coop/>

32 “Bristol City Food Network” Utoljára frissítve: 2020. április 10., <https://www.bristolfoodnetwork.org/>

Ráirányította a figyelmet élelmiszer-rendszer megújulásának fontosságára, és sokakkal sikerült megértetni, hogy az élelmiszerrel kapcsolatos tevékenységnek helyi ügynek kell lennie. Az Egészséges Iskolák Program az élelmiszert a tananyag minden pontján megjeleníti, együtt dolgozik a Talaj Társasággal (Soil Association), a BBC-vel és a „Hihetetlen Ennivaló”-val (Incredible Edible). Az iskolákban végzett munka minden réteget, a város minden szegletét eléri. Egy másik sajátos példa a Legeltetett Állatállomány Szövetség (The Pasture-Fed Livestock Association)³³, amely a kizárólag legeltetett állományokból származó hústermékek különleges minőségét, és a legeltető állattartás további környezetvédelmi előnyeit népszerűsíti. Minőségbiztosítási rendszert fejlesztettek ki és működtetnek, valamint promóciós kampányokat folytatnak a legeltetett állományokból származó marha- és bárányhús népszerűsítéséért. Emellett rendszeresen szerveznek internetes vitafórumokat és regionális csoportokat is, amelyek a gazdákat az egymás közötti tapasztalatcsere és együttműködés lehetőségének megteremtésével segítik.

„Sok választ kaptam a túra előtt megfogalmazódott kérdéseimre, de egyik sem ültethető át csak úgy, „kivágás, beillesztés” módszerrel a magyar gyakorlatba. Ami ennél is fontosabb viszont, hogy megerősítést nyertem abban, amiért érdemes folytatnunk a gazdálkodást, nevezetesen, hogy nem vagyunk egyedül: mások is értéknek látják azt, amiért mi dolgozunk, születőben van egy olyan új világ, amiért érdemes tenni, és ahol jobb élni.” Harazin Dorottya

5.1.2. Interregionális fórum³⁴

Az interregionális fórum összehozta a tanulmányutak 60 kedvezményezettjét, a projektpartnereket, a tanulmányutak társult partnereit és egyéb érdekelteket (termelők és földművesek csoportjait, illetve kutatókat). A rendezvény a spanyolországi Córdobában került megrendezésre 2018. szeptember 24–25. között azzal a céllal, hogy a résztvevők áttekinthessék a tanulmányutakat (bemutattva és megvitatva azok eredményeit és tapasztalatait), megosszák egymással a jó gyakorlatokat, valamint, hogy bevonják őket egy akcióterv kidolgozásába (amit később helyileg, a saját országukban vethetnek be). Ezen kívül ez egy kiváló alkalom is volt az eszmecserére, inspiráció szerzésre, hálózatépítésre és a kapcsolatok kialakítására a jövőbeli együttműködést illetően.

„Csodálatos volt a helyszín, jó volt látni, hogy minden európai ország képviseltette magát, azt pedig különösen, hogy a kelet-európai országokat is hallathatták a hangukat, mert általában nem ez szokott lenni a helyzet.” Balogh Lili

5.2. LEARN (elsajátítani)

5.2.1. A „Trénerok képzése” (ToT) Córdobában, Coventryben és Kishantson³⁵

A projekt megvalósítása során a FAO különféle képzéseket nyújtott, ezáltal eltérő eszközökkel és ötletekkel látta el a kiválasztott résztvevőket, akik szervezetükön és országukon belül képzéseket vagy előadásokat tarthattak az alábbi témákról: érzelmi intelligencia, alapelvek és

³³ “Pasture-Fed Livestock Association” Utoljára frissítve: 2020. április 10., <https://www.pastureforlife.org/>

³⁴ “BOND Interregionális Fórum” Utoljára frissítve: 2020 április 11.

<https://www.bondproject.eu/project-activities/interregional-forum-and-tot/>

³⁵ “BOND “Trénerok képzése” Utoljára frissítve: 2020 április 11. <https://www.bondproject.eu/tot-documents/>

értékek, közös jövőkép kidolgozása a szervezeti teljesítmény és egyenlőség erősítése érdekében, kommunikáció, érdekképviselés és tárgyalás.

A képzés első, 4 napos kurzusa, amely az interregionális fórumot követően került megrendezésre, az érzelmi intelligenciáról, kormányzásról, egyenlőségről és a mezőgazdasági szervezetek teljesítményéről szólt. A kurzus lehetőséget biztosított a résztvevők számára a hatékony gazdaszervezetek alapelveire és értékeire való reflektálásra, keretrendszer és eszközöket biztosított a szervezeti működés megértésére és elemzésére, egy közös jövőkép megalkotására, akciótervek kidolgozására, a kommunikáció, a párbeszéd és a tárgyalás fontosságának megvitatására, illetve a Land Workers Alliance angol érdekképviselési szervezet korábbi tapasztalatainak alkalmazására. A 20 résztvevőből 2 érkezett Magyarországról, 3 pedig Horvátországból.

„Nagyra értékeltem az érzelmekről és kommunikációról szóló részeket, mivel ezek azok a területek, amelyben gyengék voltunk. Láthattuk, hogy mennyire fontosak az érzelmek és a hatékony kommunikáció. Én még továbbra is dolgozom ezen, de a fejlődés már most szemmel látható!” Pokupec Nikolina

A második, 2 napos tréningnek Coventry adott otthont 2019. február 6. és 7. között azzal az általános célkitűzéssel, hogy eszközöket és ötleteket nyújtson a résztvevőknek, annak érdekében, hogy saját szervezetük, valamint országuk számára képzéseket vagy előadásokat tarthassanak a következő témákban: a szervezet mint csoport, a gazdaszervezetek alapelvei és értékei, közös jövőkép kiépítése a szervezeti teljesítmény és egyenlőség megerősítésének céljából, a szervezeti teljesítmény elemzése, stratégiák és akcióterv kidolgozása, konstruktív párbeszéd és rendszerezés. A tréning kiegészült egy „Gaming Champion” üléssel is, ahol a résztvevők megismerhették a BOND projekt során kidolgozott különböző játékos technikákat (lásd alább).

„A Bond Playful Lego (BPL), melynek alapja a Lego Serious Play, egy olyan eszköz, amit én magam is alkalmaztam egyesületi üléseim alkalmával, és ami tiszta képet festett a tagok közötti viszonyokról. Ebben a tekintetben rendkívül hasznos, bár a gazdák kezdetben nem nagyon értették a lényegét. Számomra segített megérteni az egyesületen belüli magatartásukat. A ToT és Gaming Champion ülések során elsajátított ismereteket és technikákat a mezőgazdasági termelői egyesületemben olyan módon tudtam alkalmazni, amely tovább erősíti a szövetkezeti közösséget.” Hažić Valentina

Végezetül, közvetlenül a Magyarországon összehívott regionális politikai kerekasztalt követően a Védegylet szervezett egy ToT képzést, amelyre Kishantoston került sor 2020. február 6. és 8. között. **A képzést olyan oktatók tartották, akik ezt megelőzően részt vettek a Córdobában és Coventryben megrendezett tréningeken. A magyarországi képzés során magukévá teheték a képzés módszertanát és tartalmát, illetve a FAO-tól függetlenül reprodukálhatták azt.** A foglalkozás kisléptékű élelmiszer-előállítással foglalkozó és/vagy élelmiszerrel és mezőgazdasággal foglalkozó helyi csoportokban/egyesületekben tagként szereplő nőket és férfiakat célozott meg, hogy helyi, országos és regionális szinteken segítse az

együttműködést és a hálózatok kialakítását. Az összejövétel általános célja, hogy megerősítse a kistermelők, illetve a helyi és országos hálózatok, valamint az együttműködések tagjait az élelem-önrendelkezésért való közös fellépésben. A két és fél napig tartó kurzus nyolc ülésből állt, melyek témái a következők voltak: alapelvek és értékek, közös struktúrák és döntéshozatali folyamatok megszervezése és alkalmazása, együttműködésen és hálózatokon belüli és kívüli kommunikáció és interakció.

“Érdekes volt, ahogy azokat a megoldandó problémákat boncolgattuk, amik eddig is foglalkoztattak, például, hogy mik azok az erősségek és gyengeségek, amik miatt hatékonyabb lehet a társadalmi küldetésünk felvállalása. Iránymutatást kaptunk az akadályok könnyebb leküzdéséhez és a sürgősen elhárítandó gócok felkutatásához. Nagyon jó volt a csapat összetétele, nagy örömmel hallgattam hozzászólásaikat, tapasztalataikat. Az előadók kitartóak, rávezetők voltak, hagytak minket kibontakozni. És mi zavartalanul és őszintén ki is bontakoztunk.” Tóth Erika

5.2.2. A BOND projekten belül kifejlesztett eszközök és módszerek

5.2.2.1. Részvételi módszertan³⁶

A BOND projekt első fázisa alatt a Córdobai Egyetem kifejlesztett egy olyan részvételi módszertant, amely területi szinten elősegíti az összetartó és összekötő folyamatokat, és képes alkalmazkodni a különböző körülményekhez. Akár van a gazdáknak már kialakult és aktív csoportja az adott területen, akár nincs, **ez a módszertan segít az összetartó folyamatok kiépítésében és megerősítésében, valamint az összekötő stratégiák kidolgozásában és megszilárdításában, hogy a közös fellépésen keresztül támogassa a gazdaszervezetek többlet jogokhoz való jutását.**

A BOND projekt keretén belül 2018 decemberében és 2019 januárjában számos műhelymunkára került sor 8 különböző országban. Az események során a BOND partnerszervezetek révén az elkötelezett és egymással kapcsolatban álló gazdák által alkalmazott eszközök lehetővé tették a résztvevők számára az **attitűdök, akadályok és korlátok beazonosítását és megvitatását, melyek hozzásegítik majd őket ahhoz, hogy saját környezetükben elősegítsék a közös fellépést, továbbá, hogy meghatározzák azt a társadalmi színteret, amelyen belül stratégiákat lehetne kialakítani a közös fellépés előmozdításáért** az egyes országokban. A közös fellépéssel kapcsolatos saját attitűdök, korlátok és gyengeségek elemzése képezte a 10 nemzeti műhelymunka alapját, mely hozzájárult ahhoz, hogy jobban reagálhassanak a gazdák szükségleteire és törekvéseire, illetve hogy túljussanak a hátráltató tényezőkön.

A **magyar műhelymunka** eredményeként négy fő akadályt és korlátot sikerült beazonosítani: (1) a jogszabályi környezet korlátai; (2) kulturális viselkedésformák korlátai; (3) üzleti és bizalmi folyamatok; (4) kollektív folyamatok irányítása. Valamennyi témakör további

³⁶ “BOND Participatory Methodology” Utoljára frissítve: 2020. április 11. <https://www.bondproject.eu/participatory-methodology/>

altémákra lett felosztva, az adott altéma melletti érvek és szavazatok alapján. A jogszabályi környezet korlátain belül kiemelt jelentőséget kaptak az országos, uniós és nem uniós szintű nem támogató politikai irányelvek, különösen a szabályozási folyamatok következetlensége, összetettsége és bonyolultsága, valamint a kistermelőkre vonatkozó szabályozás kvantitatív korlátai, amelyek a tisztességes megélhetés útjában állnak. A nagytermelők számára kedvező piac egy másik probléma, mivel jelenleg még a szabályozás is a nagy, ipari termelőket részesíti előnyben, hátráltatva a kisbirtokosok működését és élelmiszer-feldolgozási képességét.

A kulturális viselkedésformák jelentette akadályokat tekintve a társadalmi, gazdasági sokszínűség hiánya volt kiemelve, azzal a megjegyzéssel, hogy a jelenlegi mezőgazdasági modell az egységességet favorizálja a sokszínűség kárára. Ezen túlmenően az összefogás és bizalom hiánya a gazdák és a vidéki termelők között erősen behatárolja a gazdaszövetkezetek létesítéséhez szükséges együttműködési lehetőségeket. A kollektív folyamatok irányításán belül a kapacitás és vállalkozásvezetés hiánya lett megemlítve a jó vezetéshez nélkülözhetetlen ismeretek és képességek területén észlelhető hiányosságok mellett. Végezetül az üzleti, valamint a bizalmi folyamatok fő korlátjaként az idő és kapacitás hiányát nevezték meg, tekintve, hogy a mezőgazdasági kisgazdálkodóknak a termeléstől kezdve a marketingig valamennyi folyamatot saját maguknak kell ellátniuk. Ráadásul a kistermelőknek a piacon való értékesítési jogosultsága is megkérdőjelezhető, a termékek eredete ugyanis bizonytalan lehet; akár a nagykereskedelmi piacokról is származhatnak.

Tanulva a feltérképezett akadályokból és korlátokból, következő lépésként három lehetőség körvonalazódott: a kapacitásépítés, a gazdálkodói kultúra változatosabbá tételének elősegítése, illetve a támogató, következetes szabályozás. Javaslat született az érdekelt felek meglévő hálózatának megerősítését célzó stratégiára vonatkozóan, illetve a helyes irányítási gyakorlatok fejlesztése és a hálózatok döntéshozó hatóságokkal és szervekkel szembeni érdekképviselési erejének növelése kapcsán. Ahogy azt már korábban említettük, ez egy kiváló kiindulási pontot jelentett a nemzeti műhelymunka létrehozásához.

5.2.2.2. Játékos technikák³⁷

A Bond játékos megoldások (BOND Playful Resources) olyan tapasztalati és részvételi eszközöket tartalmaznak, melyek elősegítik egy nyitott, empatikus, együttműködésen alapuló és kreatív környezet kialakítását a projektben érdekelt felek számára, hogy könnyebben építsenek ki kapcsolatot egymás között és hogy új álláspontokat fedezzenek fel bizonyos kérdésekben, témákban a jobb megértés, illetve stratégiai jövőképek és megoldások kialakítása végett. A projekt a „játás”, „játékok” és „játékossá tétel” (gamification) keresztjezésével új módjait tárta fel a gazdák és a döntéshozók olyan tevékenységekbe történő bevonásának, melyek segítenek megérteni és előmozdítani a közöttük lévő kapcsolatokat; egy minél rugalmasabb megközelítést biztosítva a társadalmi tőke kiépítésének elősegítéséhez. Ez az új érintkezési felület több lehetőséget nyújt a társadalmi tanulás és az interakció számára. **A megközelítés az együttes munkavégzés hatékonyabb módszereit dolgozza ki, hogy az érintettek közös megoldásokat találhassanak, és építő jellegű szövetségeket**

³⁷ "BOND Gaming Techniques", Utoljára frissítve: 2020. április 11. <https://www.bondproject.eu/bond-playful-resources/>

alakíthassanak ki. Mindezt holisztikus és részvételi alapon teszi, biztosítva az érdekelt felek igényeinek figyelembevételét.

A BOND Serious Play lényegében egy interaktív és játékos módja a probléma megoldásnak és a kritikus gondolkodás fejlesztésének. A módszer alkalmazásával egy gazdag környezet hozható létre, amely elősegíti a szorosabb kapcsolatok létrejöttét. A Coventry Egyetemen működő Disruptive Media Learning Lab által megalkotott BOND Serious Play egy olyan eszköz, amely a The Lego Group LEGO® SERIOUS PLAY® módszertanára épít. Annak érdekében, hogy a játékos módszertanok – ez esetben a Lego Serious Play (LSP) megközelítés, mint a mezőgazdasági ágazat komolyabb koncepcióinak és kérdéseinek a megvitatására szolgáló módszer – befogadását valódi végfelhasználókon teszteljék, a magyarországi Gyüttment Fesztiválon (2018 augusztusában) egy félnapos Lego Serious Play műhelymunka is megrendezésre került. A Coventry Egyetemről érkezett két műhelyvezető a nyílt foglalkozás mellett döntött, és az eseményen a fesztivál valamennyi érdeklődője részt vehetett. Később ezt a játékelületet alkalmazták Romániában, Lengyelországban, Portugáliában és Magyarországon a négy regionális politikai kerekasztal rendezvényen, valamint a fiatal gazdák részére Norvégiában megrendezett műhelymunkán is. Valamennyi nagy sikerű foglalkozást kezdő műhelyvezetők bonyolították le: olyanok, akik az LSP módszerre a BOND projekten keresztül találtak rá.

„Tetszik, hogy mennyire más ez a módszer; összehozza az embereket új megoldások keresése céljából, pozitív megközelítést alkalmaz, ami egyáltalán nem unalmas, mindenki figyelmét le tudja kötni és így mindenki részt is vesz benne! Nem volt nehéz műhelyvezetőnek lenni, mivel a foglalkozás során rengeteg támogatást kaptam a résztvevőktől.” Horváth Boldizsár

5.2.2.3. Jogszabályi környezet

A Kislépték Egyesület tevékenysége során a közös fellépést előmozdító és a gazdák szempontjából releváns alapelvek, szabályok és támogató intézkedések kerültek összegyűjtésre azzal a céllal, hogy leküzdjék a korlátokat, illetve hogy az összegyűjtött információkat elérhetővé tegyék a gazdák és a civil szervezetek számára. Beazonosításra kerültek a különböző jogszabályi környezetek korlátai és jó gyakorlatai, kiemelve a támogató jogi és szabályozási környezet jellemzőit és a gazdálkodói szektorra vonatkozó különleges szabályozások rendelkezéseit. A jogi terminológia és fogalmak tanulmányozására is sor került a kereskedelmi szabályozás, mezőgazdasági tevékenység, valamint a civil működés, együttműködő szabályozási környezet közötti különbségtétel kapcsán.

Ha ki akarunk emelni néhány Magyarországot és Horvátországot egyaránt érintő jogi kérdést, érdemes megemlítenünk, hogy egy üzleti (mezőgazdasági) tevékenység addig nem lesz fenntartható, míg az végső soron nem biztosít megfelelő megélhetést, valamint a működési költségei meghaladják a bevételeket. A megfelelő megélhetés nem csak a jövedelem szintjétől függ, hanem igen nagy mértékben – különösen a kisüzemi termelés esetében – a működési költségek, adók, állami támogatások és társadalombiztosítási járulékok volumenétől is. Ennél fogva rugalmas, támogató szabályozásra van szükség a mezőgazdasági tevékenység esetén annak érdekében, hogy biztosítani lehessen a gazdák számára a gazdasági és szociális fenntarthatóságot. A mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek megkülönböztetése

és azok eltérő adózási formái maguk után vonják a különböző módszerek és nyilvántartások egyidejű alkalmazását, ami bonyolulttá teszi a gazdák adózási ügyeinek intézését.

A speciális adózási formák általában a magánszemélyek adózásával hozhatók kapcsolatba, de léteznek egyéb formák is. Jó példa lehet a kisvállalkozások (bizonyos esetekben az induló vállalkozások) adózására az úgynevezett „mikro-vállalkozások iparűzési adója”, amely a mezőgazdaságból származó jövedelmekre is alkalmazható és a társasági adót hivatott kiváltani. Ráadásul a szabályozás nem tesz különbséget a kis-, közepes- és nagytermelők, a kis és nagy élelmiszer-feldolgozók, valamint a vidéki szolgáltatók között. Ennél fogva szükség van olyan szabályozásra, melyek figyelembe veszi a kisléptékű mezőgazdasági termelők és élelmiszer-feldolgozók méretét.

A jó gyakorlatokon és a szabályozási környezeten túl a tanulmány olyan ajánlásokat is tartalmaz, amelyek segíthetik az adott jogi környezet jogalkotóinak munkáját. További részletek és a teljes tanulmány elérhetőek a BOND Projekt honlapján ³⁸.

5.3. TELL (megosztani)

5.3.1. Nemzeti tematikus műhelymunkák³⁹

2019-ben különböző érdekelt felek 10 nemzeti műhelymunkát szerveztek három témakörben: fenntartható gazdálkodás, piaci hozzáférés és környezeti fenntarthatóság. Egyéb kapcsolódó területek és témák is érintve voltak, így például: hitelhez való hozzáférés, természeti erőforrásokhoz való hozzáférés, az erőforrások és ismeretek ötvözése által megvalósuló összehangolt fellépés fontossága, családi gazdálkodás, vetőmagokhoz való hozzáférés, a földművesek jogai és az együttműködésen alapuló fejlesztés.

5.3.1.1. Nemzeti műhelymunka Magyarországon

A BOND égisze alatt hazánkban két nemzeti műhelymunkára került sor, melyek célja a közös fellépés elősegítése, ezáltal fejlesztve a szociális vállalkozásokat, pozitív hatást gyakorolva a kistermelőkre. Mindkét foglalkozás három témakör – fenntartható gazdálkodás, piaci hozzáférés és környezeti fenntarthatóság – köré összpontosult. Egyedi célkitűzéseik azonban a műhelymunkák várt eredményeinek fényében különböztek.

A szociális gazdaságáért történő közös szakmai fellépésről szóló első **nemzeti műhelymunka** egy közös alap megteremtését célozta meg a szociális, intézményi és mezőgazdasági szektorok érintett felei között annak érdekében, hogy párbeszédet indítson el a jövőbeni együttműködés lehetőségeiről. A résztvevők között voltak kutató intézetek, civil szervezetek és a szolgáltató szektor tagjai, illetve magas szintű döntéshozók. A foglalkozásnak sikerült beazonosítani a vállalkozások fejlődésének fő akadályait, valamint az ezekre vonatkozó fejlődési lehetőségeket; kiemelésre került a szociális társadalomra és fenntartható gazdálkodásra vonatkozó előírások (földhasználat, rugalmas higiéniai szabályok a termelést

38 Kislépték “BOND Regulatory Framework” Utoljára frissítve: 2020. április 24., <https://www.bondproject.eu/regulatory-framework/>

39 “BOND National Workshops” Utoljára frissítve: 2020. április 24., <https://www.bondproject.eu/project-activities/national-thematic-workshops/>

illetően, adózás) áttekintése ezen vállalkozások hatékonyabbá tétele érdekében. A műhelymunka végén a szociális gazdasági szövetkezetek és egyesületek között kiosztották a Szociális Gazdaságot tanúsító védjegyet/díjat.

Míg az első foglalkozás főként a tudományos és döntéshozói szektorból várta a résztvevőket, addig a **Szociális-/Társadalmi-/Közjó Gazdaság Vidéken** címet viselő második **műhelymunka** az érdekcsoportok szélesebb körét vonta be a munkába, így például gazdákat, fogyasztókat, gazdaszövetségeket, élelmiszer-feldolgozókat és az értéklánc egyéb szereplőit. A résztvevők konkrét javaslatokat és fejlesztési intézkedéseket terjesztettek elő. Az eseményen emellett bemutatásra kerültek létező jó gyakorlatok, valamint a szociális vállalkozások és szövetségek különböző magyarországi formái. A Nyíregyházi Kosár Közösség például ismertette alternatív rövid ellátási láncát, amely 6 éve dobozrendszer (box scheme) formájában működik Nyíregyházán. A résztvevők megtudhatták, hogyan kell egy ilyen közösséget kiépíteni és fejleszteni, milyen típusú együttműködésre van szükség a tagoktól, és megismerhették az elengedhetetlen jogi keretszabályozást is. A Táncoškert szövetkezet betekintést engedett a közösség által támogatott és a permakultúra elveire épülő gazdaságába. Ők a kisvállalkozásokra vonatkozó engedékenyebb higiéniai szabályozások szükségességét hangsúlyozták ki. Példaként hozták fel, hogy nem voltak képesek egy kis vágóhíd beindítására a CSA közösségi támogatásból, mert a hatóságok a jelenlegi előírások megszegésére hivatkozva nem támogatták azt.

A két műhelymunka résztvevői a szociális vállalkozások négy jelentős korlátját azonosították be, illetve ezekkel kapcsolatos szakpolitikai javaslatokat és fejlesztési lehetőségeket fogalmaztak meg:

1. **A szociális gazdálkodásra és vállalkozásokra (szociális gazdaságra) vonatkozó jogalkotási tudatosság (láthatóság) hiánya:** Ez volt a résztvevők által megjelölt egyik legfőbb akadály. Ebből kifolyólag egyetértettek egy kifejezetten a szociális gazdaságot szabályozó jogszabály megalkotásának, valamint egy nemzeti stratégia és egy felelős kormányzati szerv felállításának szükségességében, amely meghatározza és felhívja a közvélemény figyelmét a szociális vállalkozások fontosságára.
2. **Gátló és gyakran ellentmondásos uniós és nemzeti politikák** (a kisvállalkozásokra vonatkozó megfelelő higiéniai előírások, a KAP versenyképességre való összpontosításának és a vidékfejlesztési pénzek meglétének hiánya). Ezt orvosolandó, a résztvevők két lényegi megoldással álltak elő: (1) az uniós és nemzeti jogalkotásnak bátorítania és ösztönöznie kellene a kisvállalkozásokat a célzott támogatások, a rugalmas higiéniai előírások, a földhasználat, a hatékonyabb foglalkoztatás és az alacsonyabb adminisztratív terhek formájában; (2) az uniós és nemzeti szakpolitikák és intézkedések összehangolása a szociális vállalkozások számának és hatékonyságának növelése érdekében.
3. **A kormány nem támogatja anyagilag az új vállalkozásokat:** A résztvevők valamennyien egyetértettek abban, hogy az induló vállalkozásokat a kormánynak első pillanattól fogva (az előfinanszírozási szakaszban) segítenie kellene támogatások, adókedvezmények és adóalapok útján.

4. **A szociális vállalkozások ismertségének hiánya a nyilvánosság körében:** Számos lehetőség felmerült a probléma megoldására. Először is a nemzeti jelölések bevezetése a szociális vállalkozások esetében (védjegy) kulcsfontosságú lenne a pozitív társadalmi hatásuk elterjesztéséhez, illetve a fogyasztói tudatosság erősítéséhez. Ezen túlmenően országos szintű kommunikációs kampányokat kellene szervezni a szociális vállalkozások előnyeiről. Jogosultsági feltételeket kellene bevezetni a szociális vállalkozások számára négy egymással összefüggő tényező esetén, a társadalmi hatás és környezetvédelem hatékonyabb összekapcsolása céljából. Ezek a következők: környezeti fenntarthatóság, szociális közjó, közösségi fejlődés és etikus magatartás. A társadalmi hatásvizsgálat bevezetése szintén szükséges lehet a szociális vállalkozások tevékenységének felügyelete szempontjából.

Szolidáris gazdaság

A szolidáris gazdaság kifejezés az 1980-as években jelent meg, és a mai napig nincs egységesen elfogadott definíciója. A szolidáris gazdaság célja, hogy átalakítsa az állandó fogyasztás és végtelen növekedés paradigmái által vezérelt jelenlegi domináns kapitalista rendszert egy **gazdasági demokráciára és ökológiai fenntarthatóságra** épülő gazdaság irányába. A gazdasági együttműködésnek léteztek ilyen formái a szolidáris gazdaság fogalmát megelőzően is: alapítványok, állami nonprofit társaságok, szövetkezetek vagy szociális vállalkozások. Éppen ezért a szolidáris gazdaság inkább egy keretrendszert kínál és nem egy új gazdasági modellt. Ebből a szemszögből a szolidáris gazdaság ötletének alkalmazása ma a gazdaság szervezésének demokratikus és fenntartható módjaira vonatkozó gyakorlati tapasztalatszerzés, közös tanulás, stratégiai tervezés és innováció folyamatát jelenti.

Manapság a demokratikus és fenntartható gazdasági formákkal foglalkozó nemzetközi kutatási hálózatok az átfogó „szociális-szolidáris gazdaság” (Social Solidarity Economy - SSE) kifejezést használják, megkülönböztetve egymástól a meghatározott gazdasági formákra utaló „szociális vállalkozás”, „szövetkezet” vagy „szociális gazdaság” fogalmakat, illetve a „szolidáris gazdaság” kifejezést, amely magába foglal egy rendszerszerű átalakítási programot.

Szociális gazdaság

A kifejezés a XIX. századi Franciaországban látott napvilágot – később mások is átvették azt, elsősorban Európa országai, napjainkban pedig az Unió tagállamai; ők főként a foglalkoztatás és szociális politika szemszögéből tekintenek a „szociális gazdaságra”. Jelenleg az egyik elfogadott meghatározás szerint a szociális gazdaság olyan vállalkozások és szervezetek rendszeréből áll, mint a szövetkezetek, egyesületek, alapítványok és szociális vállalkozások, melyek az emberek elsőbbsége, a társadalmi célok tőke fölé helyezése, a demokratikus irányítás, a szolidaritás és a nyereség nagy részének újbóli befektetése köré szerveződtek, hogy fenntartható fejlesztési célokat valósítsanak meg.⁴⁰

Magyarországon a fogalom elterjedése az EU-hoz való csatlakozáshoz köthető, de szintén jellemző az olyan nemzetközi meghatározások átvétele, melyek kihangsúlyozzák az ágazaton belüli szociális, közösségi és gazdasági célokat és funkciókat, továbbá azoknak a foglalkoztatásban betöltött szerepét – elsősorban az EU célkitűzéseivel összhangban. Ugyanakkor fontos sajátosság, hogy Magyarországon ezek a meghatározások gyakran a nonprofit szektor szinonimáinak minősülnek, pedig a definíció nem zárja ki, hogy ezek a szervezetek az állam tulajdonában maradjanak⁴¹.

40 “Social Economy”, Utoljára frissítve: 2020. április 24., <https://www.socialeconomy.eu.org/>

41 Futó Péter, Hanthy Kinga, Lányi Pál, Mihály András, Soltész Anikó “A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon” Nemzeti Felnőttképzési Intézet: 2005

5.3.1.2. Nemzeti műhelymunkák Zágrábban, Horvátországban

Fókuszban a regeneratív mezőgazdaság

A Legacoop Agroalimentare a Horvát Mezőgazdasági Szövetkezetek és Egyesületek nevű szervezettel együtt rendezett egy nemzeti műhelymunkát a Krizevciben (Zágráb, Horvátország) található Technológiai Pólus és Marijapoli Faro Központban. Az esemény fő témája a regeneratív mezőgazdaság volt, mint a talajt átalakító és annak termelési kapacitását megnövelő módszer, – ugyanis talajaink a jelenlegi termelési ütem mellett a következő 60 év alatt kimerülnének.

A foglalkozás során sokféle tapasztalat és szervezet került bemutatásra, a kisüzemi biodinamikus gazdaságoktól kezdve az összetettebb szerkezetekig, mint például egy gabonaféléket és marhahúst előállító szövetkezet, amely export-import kapcsolatokat ápol az Európai Unióval és a világ más országaival. A liguriai Torri Superiore közösségi szövetkezet olaszországi tapasztalatai, valamint a tej, hús és gabonafélék összegyűjtésére irányuló norvég együttműködés az összefogás sajátos modelljeit ismertették. A három nap alatt a résztvevőknek lehetőségük nyílt ötleteket és tapasztalatokat cserélni a regeneratív mezőgazdaságról és a közösségi fejlődésről, illetve együttesen kialakítani egy közös jövőképet. A foglalkozás harmadik napja egy gyakorlati esettel zárult, ahol a résztvevők megkísérelték kidolgozni a Vojakovac nevű vidéki falu újjáélesztésének akciótervét. Az akcióterv három fő területet köré épült:

1. **Közös fellépés és közösségi fejlődés:**

A résztvevők egyetértettek abban, hogy a fenntartható gazdálkodás, illetve a gazdacsoportokon, egyesületeken és szövetkezeteken keresztül megvalósuló közös fellépés előnyeiről szóló figyelemfelhívó rendezvények és műhelymunkák létfontosságúak a közös fellépés sikeressége szempontjából. Emellett nagy jelentősége van a pozitív történetek és jó gyakorlatok megosztásának, melyek képesek befolyásolni és megváltoztatni az együttműködésre vonatkozó gondolkodásmódot, valamint kiemelték az internetes eszközök és a közösségi média szerepét abból a célból, hogy felhívják a fiatalok figyelmét a helyi közösségek fontosságára. Hasonló módon kiemelték, hogy már gyermekkorban elő lehetne mozdítani a gazdák közötti szolidaritás, együttműködés és a “peer-to-peer” tapasztalatcsere jelentőségének oktatását, illetve a fenntartható gazdálkodás és a közösségi fejlődés tanítását.

2. **Támogató környezet létrehozása:**

Ez a gazdálkodó közösségek érdekképviselői tevékenységére utal, mely lehetővé teszi a döntéshozatali folyamatokban való részvételt, így alakítva a fenntartható gazdálkodásra vonatkozó szabályokat és jó gyakorlatokon keresztül ösztönözve a gazdákat. Az elérni kívánt cél tehát az országos és uniós szintű képviselő a kistermelői csoportok által, hogy a helyi közösségek és önkormányzatok fejlesztéséhez szükséges beruházásokat bevonzzák.

3. **Konkrét intézkedések a fenntartható gazdálkodás és a regeneratív mezőgazdaság magasabb szintre emelése érdekében:**

Ide tartozik a regeneratív mezőgazdaságról szóló információs napok szervezése és egy mezőgazdasági jó gyakorlatok népszerűsítésével foglalkozó központ létrehozása.

Hangsúlyt kapott emellett a zöld technológia új eszközeinek a kifejlesztése, valamint a jó gazdálkodási modellek számára egy online nyilvántartás létrehozása is. Szintén lényegesnek bizonyult a nők mezőgazdaságban való részvételre bátorítása, a nők által vezetett gazdaságok jó példáinak megosztásán keresztül.

A résztvevők megállapodtak egy, a regeneratív mezőgazdaságot nemzeti szinten is népszerűsítő munkacsoport megalakításáról, a munkát saját közösségeikben kezdve, tájékoztatás, oktatás és bemutató parcellák létesítése révén. A szereplők azonnal elkezdtek a fent említett akcióterv kidolgozását, továbbképezték magukat a regeneratív mezőgazdaságról, és egy lépéssel közelebb kerültek ahhoz, hogy akkreditált Savory Hub⁴² váljon belőlük. Jelenleg a Savory Hub üzleti stratégiáinak részeként egy tanúsítási modellen munkálkodnak. Ezenkívül az Ökológiai Egyesület egy LIFE projekt előkészítésén fáradozik, amelynek célja egy horvátországi regeneratív mezőgazdaságot, kutatást és jó gyakorlatokat népszerűsítő központ létrehozása.

A Regeneratív mezőgazdaság egy megőrzési és rehabilitációs megközelítés az élelmezési- és gazdálkodási rendszerek számára. A megközelítés a termőtalaj regenerálódására összpontosít, növeli a biodiverzitást, javítja a víz körforgását, fokozza az ökoszisztéma-szolgáltatásokat, támogatja a biológiai lebomlást, növeli a klímaváltozással szembeni ellenálló képességet, illetve erősíti a gazdaságok talajának egészségét és életképességét. A gyakorlatok magukba foglalják a lehető legtöbb mezőgazdasági hulladék újrahasznosítását, a gazdaságon kívüli forrásokból származó komposztált anyagok használatát, továbbá az állatok természetes viselkedésének felhasználását a módszer pozitív eredményeinek erősítése érdekében. A Terra Genesis International definíciója szerint a regeneratív mezőgazdaság a gazdálkodási alapelvek és gyakorlatok olyan rendszere, amely növeli a biodiverzitást, gazdagítja a talajt, javítja a vízgyűjtő területeket és erősíti az ökoszisztéma-szolgáltatásokat. Mindezekon túlmenően nagyobb hozamot, a változó éghajlati viszonyokkal szembeni ellenállást, valamint magasabb egészségi és vitalitási értékeket kínál a mezőgazdasági és vidéki közösségeknek.⁴³

5.3.2. Regionális politikai kerekasztal Magyarországon

A BOND projekten belül 4 regionális politikai kerekasztal⁴⁴ került megrendezésre (Romániában, Lengyelországban, Portugáliában és Magyarországon) azzal a céllal, hogy kapcsolatokat alakítsanak ki a gazdák, a földhasználók, a döntéshozók és az egyéb érdekelt felek között minden (helyi, regionális, országos és uniós) szinten. Ezek a kapcsolatok képesek megkönnyíteni a különböző realitások (és néha ellentmondó világnézetek, logikák és érdekek) kölcsönös megértését és összehangolt cselekvést eredményezhetnek. A kerekasztalok alkalmával részvételen alapuló módszereket használtak egymás megértésének és szövetségek kiépítésének új felületeként, eszközeiként és platformjaiként.

42 A Savory Institute a regeneratív mezőgazdálkodást alkalmazó gazdák és földhasználók leghíresebb globális mozgalma. A központok ('hub'-ok) a holisztikus menedzsment képzési, tanulási és bemutató helyszínei. "Savory Hub" Utoljára frissítve: 2020. április 24. <https://savory.global/our-network/>

43 "Regenerative Agriculture" Utoljára frissítve: 2020. május 24. <http://www.regenerativeagriculturedefinition.com/>

44 "BOND Regional Policy Roundtable" Utoljára frissítve: 2020. április 25. <https://www.bondproject.eu/project-activities/regional-policy-roundtables/>

A Védjegylet által Magyarországon megszervezett regionális politikai kerekasztalra, mely a „Közös fellépés a minőségi alapanyagokra épülő közétkeztetésért” nevet viselte, 2020. február 4. és 5. között került sor Budapesten. Több mint 40 résztvevő képviselte a legkülönbözőbb érdekköröket, így például a gazdaszervezeteket, civil szervezeteket, egészségügyi intézményeket, magánvállalkozásokat, jogi szakértőket. A résztvevők sokszínűsége és aktív részvétele nagyban gazdagította a kétirányú tapasztalatcserét. Brazíliából, Magyarországról, Olaszországból, Spanyolországból, Franciaországból, az Egyesült Királyságból és Svédországból érkezett szakértők osztották meg egymással a fenntartható iskolai étkezdékre vonatkozó gondolataikat, ezzel kapcsolatos tapasztalataikat, eredményeiket és kihívásaikat.⁴⁵ A két nap során a résztvevőknek lehetőségük nyílt eszmét cserélni, vitázni, kapcsolatokat építeni, illetve közösen szakpolitikai javaslatokat tenni.

A regionális politikai kerekasztal teret nyújtott a résztvevőknek a zöld közétkeztetésre vonatkozó szakpolitikai javaslatok kidolgozására. A résztvevők által beazonosított kihívások alapján négy jelentős szakpolitikai javaslatcsoportot volt megkülönböztethető, melyek mindegyike sajátos ajánlásokat és intézkedéseket tartalmazott a releváns érdekcsoportok megcélzását és azok munkába való bevonását illetően:

1. szakpolitikai javaslatcsoport – Az elsődleges ágazatot és az élelmiszer-termelést érintő javaslatok

Ez a javaslatcsoport a gazdák önszerveződésére vagy olyan kollektívába való szerveződésének alkalmatlansága és motiválatlansága eredményeként merült fel a résztvevők között, amely lehetővé tenné a közétkeztetés mennyiségi céljainak teljesítését, és ami jelenleg az egyéni termelők számára nehézséget okoz. Ráadásul az ökológiai mezőgazdasági termelés előnyei nincsenek megfelelően kommunikálva a gazdák felé sem országos, sem regionális szinten.

A helyzet orvoslására a következő javaslatok születtek:

- célzott, rendszeres kormányzati támogatás biztosítása ahhoz, hogy a gazdák a termelésüket ökológiai termeléssé alakítsák át;
- a meglévő ökológiai gazdaszervezeteket és az egyéni bio gazdák helyi és térségi kereskedelmi közösségekbe való tömörülését támogató környezet kialakítása (finanszírozás útján), mely biztosíthatja a közétkeztetés elvárásainak megfelelő mennyiségű minőségi és friss élelmiszer előállítását;
- önkormányzati szintű kísérleti programok beindítása (vagy a meglévő programok népszerűsítésének támogatása), melyek összekötik az ökológiai jellegű élelmiszer-ellátást és a közétkeztetést;
- területi sajátosságokon alapuló helyi élelmiszerközpontok kialakítása (például Kecskemét, mint a friss zöldségek és gyümölcsök központja, Szeged pedig az édesvízi halászaté).

2. szakpolitikai javaslatcsoport – A szabályozási rendszerre vonatkozó javaslatok

A következő jelentős kihívások segítették elő ezen javaslatcsoport meghatározását: közömbös költségvetési rendszer, az élelmiszerek magas ÁFA kulcsa, az étrend szabad megválasztásának

⁴⁵ A videófelveteleket itt tekinthetik meg: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLINV22WU49K-fu2HrD0ZxIH-1ibk8ti3E>

hiánya, nehéz és bonyolult közigazgatási előírások és terhek a gazdákra/kistermelőkre és közétkeztetőkre nézve. Az alábbi javaslatok születtek:

- a közétkeztetés terminológiájának felülvizsgálata az érintett felek bevonásával;
- az élelmiszerek áfájának csökkentése;
- a kistermelőkre és közétkeztetőkre irányuló adminisztratív terhek csökkentése a különböző szabályozások egyszerűsítésével és összehangolásával;
- a különböző táplálkozás-szakértők (pl. dietetikusok vagy fenntarthatósági szakértők) munkájának összehangolása;
- az étrend szabad megválasztásának lehetősége a hús alapú étrendre való kötelezés feloldásával;
- a zöld közétkeztetés infrastrukturális igényeinek támogatása az iskolák és kórházak speciális konyhái számára készült útmutatók által.

3. szakpolitikai javaslatcsoport - Az oktatásra, kommunikációra és információterjesztésre vonatkozó javaslatok

A kerekasztal során említésre kerültek a különböző döntéshozatali szinteken jelentkező korlátozott kompetenciával, oktatással és kommunikációval kapcsolatos problémák is. Megoldásként a következő javaslatok születtek:

- célzott állami támogatás a közoktatás számára; zöld közétkeztetésről és étrendről szóló oktatási anyagok és útmutatók készítése; az egészséges étrend beiktatása az iskolai tanrendbe; szülők és tanárok oktatásának és képzésének a biztosítása;
- a közétkeztetők és konyhai dolgozók képzésének és oktatásának támogatása speciális szakképzéseken keresztül;
- nemzeti konzultáció a közétkeztetésről az arról folyó nyilvános vita kiterjesztése érdekében;
- visszacsatolási mechanizmus kialakítása a közétkeztetésben érdekelt valamennyi fél, szociális vállalkozások és a gazdák számára;
- a közétkeztetés és egészséges étrend népszerűsítése a köztisztviselők és közalkalmazottak körében;
- egészséges étrendről szóló kommunikációs és figyelemfelhívó kampányok indítása;
- a közétkeztetők pályázatírásához szükséges technikai tanácsadási rendszerek létrehozásának támogatása.

4. szakpolitikai javaslatcsoport - Kormányzást érintő javaslatok

A résztvevők az alábbi intézkedéseket javasolták a korrupciót, a nagy étkeztető vállalatok érdekeinek előnybe részesítését, a helyi szintű finanszírozás hiányát és a központosított döntéshozatali folyamatot illetően:

- olyan mechanizmusok és nyilvános platformok kialakítása szükséges, melyek biztosítják, hogy a közétkeztetésben érdekelt valamennyi fél érdekei és véleménye megjelenjen a döntéshozatali folyamatban (szülők, diákok, termelők, ügyvédek, dietetikusok);

- jó példák láthatóvá tétele online és offline platformokon keresztül: többek között farmlátogatások, iskolakertek (pl. a Nyitott Kertek kezdeményezés⁴⁶) bevezetésével;
- egyértelmű fenntarthatósági kritériumok és célok beépítése a közétkeztetésbe, például hulladékcsökkentés, környezeti hatások és költségek, méltányos bérek;
- ösztönzők létrehozása kisvállalkozások számára, célzott támogatások, rugalmas higiéniai előírások, földhasználat, foglalkoztatás és könnyebb adminisztratív terhek révén;
- reális és egyszerű célok kitűzése a helyi egészséges étrendeket illetően – az ország igényeitől függően (100% bio élelmiszerek vagy 85% bio élelmiszerek);
- törvénykezési koherencia és harmónia biztosítása az uniós szinttől kezdve az önkormányzatok szintjéig.

Az első napon egy **Lego Serious Play játékos foglalkozásra** (lásd a „LEARN” című fejezetet) került sor, és a résztvevők aláírtak egy **egyetértési és együttműködési megállapodást** (lásd a „Különböző érdekcsoportok közötti megállapodások hivatalos formába öntése: egyetértési és együttműködési megállapodás” című fejezetet).

„Elismerésre méltó a főszervező által végzett szakmai munka, a résztvevők megfelelő kiválasztása valóban segített a probléma megértésében, illetve a különböző környezetekben alkalmazható megoldások megtalálásában. Összességében egy támogató szemléletű, pozitív esemény volt, ahol nem csupán személyes, de szakmai szinten is fejlődhattünk, tekintve, hogy ez egy fantasztikus lehetőség volt a hálózat továbbfejlesztésére.” Kerekasztal résztvevője által kitöltött elégedettségi anonim kérdőív

Fenntartható zöld iskolai étkezdék

Miért fontos a zöld közbeszerzés és a zöld közétkeztetés?

- hogy energiát spóroljunk: csökkentsük a globális méretű szállítások számát
- hogy újra lokalizáljuk az ellátási láncokat, hozzájárulva ezzel az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentéséhez
- hogy megőrizzük a földeket, azáltal, hogy megtartjuk a gazdákat a mezőgazdaságban
- hogy stabilizáljuk a helyi közösségeket a gazdálkodás és a kapcsolódó tevékenységek életképességének növelésével
- hogy a vidék és város közötti kapcsolatokon keresztül fokozzuk a bizalmat és a regionális összetartást
- hogy a helyi vezetés nyomom követhetőbb és elszámoltathatóbb legyen
- hogy életre keltsük a mezőgazdasági közösségeket a termelők megélhetésének támogatása révén
- hogy bővítsük a helyi gasztronómiai kultúrát a helyi termelés népszerűsítése által
- hogy hozzájáruljunk az élelmiszerbiztonsághoz a friss, tápláló és kevésbé feldolgozott élelmiszerekhez való nagyobb hozzáférés segítségével
- hogy növeljük az élelmiszer-önellátást, helyettesítve ezzel az importot
- hogy helyi piacok létrehozásával növeljük a regionális jövedelmek helyben maradását
- hogy zöldebb közösségeket hozunk létre új és független vásárterek kialakításával
- hogy növeljük a bio termékek arányát, és ezáltal támogassuk a helyi kistermelőket
- hogy elkerüljük a kimerített állományokból származó halak és a tengeri eredetű táplálék fogyasztását
- hogy népszerűsítsük a növényi alapú menük nagyobb kínálatát
- hogy elkerüljük az élelmiszer-hulladékok képződését és összességében javítsuk a hulladékkezelést
- hogy elkerüljük az egyszerű használatos termékek használatát
- hogy csökkentsük a konyhák és ételautomaták energiafogyasztását
- hogy csökkentsük a konyhák vízfogyasztását.

Az Európai Unió Zöld Közbeszerzése (Green Public Procurement - GPP) egy önkéntes eszköz, amely kulcsszerepet játszik az EU azon törekvéseiben, hogy erőforrás-hatékonyabb gazdasággá váljon. Segíthet stimulálni egy kritikus nagyságú igényt a fenntarthatóbb termékek és szolgáltatások tekintetében, amelyeknek egyébként nehézséget okozna a piacra jutás. Ezért aztán a GPP erős ösztönzést jelent az öko-innovációk számára, melyekben a zöld közétkeztetésnek fontos szerepe van.

A hatékonyság érdekében a GPP-nek szüksége van a termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó egyértelmű és igazolható környezeti kritériumok közbeszerzési folyamatba való bevezetésére. Az Európai Bizottság és számos európai ország már kidolgozott iránymutatásokat nemzeti GPP kritériumok formájában. Ahhoz azonban, hogy a GPP általános gyakorlattá váljon, továbbra is kihívást jelent a még több közintézmény általi alkalmazása. Mint ahogy kihívást jelent annak biztosítása is, hogy a zöld beszerzés követelményei az egyes tagállamokon belül nagyjából kompatibilisek legyenek egymással – támogatva ezzel az egyenlő versenyfeltételek megteremtését, ami felgyorsítja és segíti a környezetbarát termékek és szolgáltatások egységes piacának mozdítását.

A Környezetvédelmi szemléletű közbeszerzés⁴⁷ és a Buying Green! zöld közbeszerzésről szóló kézikönyvek tulajdonképpen a Bizottság útmutatásai arra vonatkozóan, miként lehet a közzféra fogyasztásának környezeti hatásait csökkenteni, illetve hogyan használható a GPP a környezetvédelmi technológiák, termékek és szolgáltatások innovációjának ösztönzésére. Uniós szinten az Európai Bizottság meghatározott egy indikatív célkitűzést, miszerint 2010-re valamennyi közbeszerzési pályázati eljárásnak zöldnek kell lennie, és ebben az értelemben a „zöld” azt jelenti, hogy megfelel a jóváhagyott és egységes EU GPP alapkövetelményeknek.

Csak ezek a dokumentumok és szakpolitikák említik a zöld közétkeztetés témakörét; az EU-ban nem alkottak külön útmutatást a zöld közétkeztetésre vonatkozóan. Ugyanakkor a FAO 2019-ben megjelentette az Iskolai

47 “Public procurement for a better environment” Utoljára frissítve: 2020. május 24. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0400>

élelmezési és táplálkozási keretrendszer (School Food and Nutrition Framework⁴⁸) című kiadványát, amely az országok, kormányok és intézmények abban való támogatását tűzte ki célul maga elé, hogy fejlesszék, átalakítsák vagy erősítsék az iskolai alapú vagy iskolákhoz kapcsolódó szakpolitikákat, programokat és egyéb kezdeményezéseket annak érdekében, hogy egy fokozott és együttműködési többlethatást érjen el az étrendek, a gyermekek és serdülők táplálkozása, a közösség társadalmi-gazdasági fejlődése és a helyi élelmiszer-ellátó rendszerek tekintetében. A FAO emellett létrehozott egy kísérő tájékoztatót is a fenntartható helyi beszerzésekről, hogy támogassa a különböző érdekelt feleket élelmiszer közbeszerzési rendszerek és folyamatok létesítésében és vállálásában.

A zöld közétkeztetést aláíró európai városok között van például **Koppenhága** vagy **Mouans-Sartoux**. A nyilvános étkezdékben – napközi otthonokban, idősek otthonában, iskolákban – elkészített ételeknek Koppenhágában 89%-a, Mouans-Sartoux-ban pedig 100%-a származik ökológiai gazdaságokból, támogatva ezáltal a helyi termelőket, az ökológiai ellátási lánc fejlődését, valamint a vidéki gasztronómia megerősítését. Az étrendeket illetően a hangsúly áttevődött a kevesebb húsról, több szezonális zöldségre, gyümölcsre, sütésre, hagyományos tartósításra, erjesztésre, továbbá az élelmiszer-hulladékok mennyiségének csökkentésére.

Egy másik példa **Svédország**, ahol Södertälje község elindította a „Zöld Bolygó Étrendje” programot, amely finom és egészséges étrendeket vezet be az óvodákba, általános iskolákba, középiskolákba és idős gondozó intézményekbe helyi termelésből származó biotermékek felhasználásával, több zöldséggel és kevesebb állati termékkel, illetve minimalizálva az ételmaradékok keletkezését. **Skócia** 2009-ben kifejlesztett egy nagyon sikeres, nemzeti élelmiszer- és italpolitikát, amely alapjaiban változtatta meg a skót iskolák és óvodák étrendjét és az étrendekhez való hozzáállást. Ez 2013-ban rekordnak minősülő 14.3 milliárd font üzleti forgalmat eredményezett, ami a 2008-as adatokhoz képest 24%-s emelkedést jelent. 2020-ban a politikát a még ambiciózusabb „Good Food Nation” törvény követte, amely törvényi keretet biztosít Skócia egészségesebb és fenntarthatóbb helyi termékek előmozdítását megcélzó erőfeszítései számára.

Vannak a fentiekénél jóval célirányosabb zöld közétkeztetési projektek is Európában, mint például az olaszországi Albert SAS szervezet vezetésével történő kezdeményezés, mely a friss halak fogyasztását népszerűsítette iskolákban, kórházakban és gondozási intézményekben. Az olaszországi Marche régió által támogatott oktatási és táplálkozási kampányok, mint például az „Egyél jót, légy olyan fitt, mint egy hal!” projekt az iskolában és a kórházakban valósultak meg és azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy jó gyakorlatokat és modelleket hozzanak létre a friss hal fogyasztására vonatkozóan a régióban.

5.3.3. Különböző érdekcsoportok közötti megállapodások hivatalos formába öntése: egyetértési és együttműködési megállapodás⁴⁹

A BOND projekt egyik konkrét eredménye a **8 „egyetértési megállapodás” (MoU) létrehozása volt a közös fellépés égisze alatt**. A megállapodások a gazdák/földhasználók csoportjai, más kulcsfontosságú érdekelt felek és a politikai döntéshozók között jöttek létre. A MoU potenciális országai és partnerei beazonosításának első lépéseként a Kislépték Egyesület egy felmérést⁵⁰ végzett a Córdobában megrendezett interregionális fórum 20 különböző országból érkezett több mint 100 résztvevője körében.

A Védegylet által Magyarországon megrendezett regionális politikai kerekasztal során nyolc szervezet írta alá az egyetértési és együttműködési megállapodást azzal a szándékkal, hogy

48 FAO. “School Food and Nutrition Framework” Utoljára frissítve: 2020. május 24.

<http://www.fao.org/3/ca4091en/ca4091en.pdf>

49 “BOND Memorandum of Understanding” Utoljára frissítve: 2020. május 24.

<https://www.bondproject.eu/memorandum-of-understanding/>

50 A felmérés eredménye itt érhető el: https://www.bondproject.eu/wp-content/uploads/2019/01/MoU_Survey_Report_20181130_EN_FF.pdf

előmozdítsák a szociális gazdaságot, illetve hogy megoldást találjanak a mezőgazdaság, a vidéki megélhetés és a zöld közétkeztetés környezeti és társadalmi kihívásaira Magyarországon. A magyar MoU célja a közös tevékenységek koordinálásának lehetővé tétele, támogatása és erősítése a környezet társadalmi és gazdasági fenntarthatóságának javítása érdekében, beleértve ebbe a szociális gazdaságot, a helyi élelmiszer-ellátó rendszereket és a rövid ellátási láncot is. A megállapodást a következő szervezetek írták alá: Etnikai Népfőiskolai Társaság, Kémence Egyesület, Magyar Szociális Farm Szövetség, Védegylet, Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Kislépték Egyesület, Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

A magyar és román szervezetek között létrejött egy másik MoU is azzal a céllal, hogy felvázolják a közös fellépésük módját és együttműködésüket a különböző életkorú gazdáknál és kézműveseknél – különösen a kisméretű gazdaságokban dolgozó, valamint a változatos ismeretekhez korlátozott hozzáféréssel rendelkezőknél – tett farmlátogatások megszervezését és/vagy az azokon való részvételüket illetően. A felek szándéka az volt, hogy ezt az együttműködést még több gazdaság és termelő bevonásával kibővítsék, ezáltal kialakítva egy hálózatot. Ezt a MoU-t a Kislépték Egyesület, az Eco Rurális, az Élő Tisza Egyesület (Magyarország) és a Ferma Ecologica Topa (Románia) írták alá.

Horvátországban két együttműködési megállapodás született. Az első a Vojakovac Ökológiai Egyesület és Križevci városa között jött létre azért, hogy támogassa az élelmiszeripari és mezőgazdasági ágazaton belüli jobb politikai döntéshozást és jogalkotást, így javítva a piacokhoz való hozzáférést. Emellett célja, hogy fejlessze, népszerűsítse és erősítse a hatékonyabb mezőgazdasági- és élelmiszer-ellátó rendszerekkel kapcsolatos közös fellépéseket, melyek megszilárdítják a családi gazdaságokat és támogatják az olyan fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokat, mint az agroökológiát. A második MoU-t a Vojakovac Ökológiai Egyesület, Ivan Kekez családi gazdasága, illetve Nikolina Pokupec családi gazdasága írta alá abból a célból, hogy egy közös jövőképet és együttműködési formát dolgozzanak ki a regeneratív mezőgazdasági módszerek központjának felállításához, melynek keretében a két résztvevő családi gazdaság vállalná a kísérleti farmként való működést a fenti célkitűzések megvalósítása érdekében.

6. A BOND tevékenységek hatása Magyarországon és Horvátországban

Személyes beszélgetéseket folytattunk a 10 magyar és horvát BOND képviselővel, hogy átfogóbb képet kapjunk arról, mit találtak értékesnek a BOND tevékenységeken belül, és mi az, ami hasznosnak bizonyult számukra és szervezeteik számára, illetve a projekt hogyan változtatta meg őket és szervezeteiket.

A BOND tevékenységek közül a legnagyobb elismerést a **tanulmányutak** váltották ki, és az interjúk alapján elmondható, hogy ez volt az a tevékenység, amely valamennyi képviselőre hatással volt. A résztvevők kiemelték a hasonlóan gondolkodó emberekkel való együttműködés és kapcsolatépítés fontosságát, hogy megismerjék egymás személyes motivációját, erőt és inspirációt merítsenek Európa más részeiből hozott érdekes történetekből, illetve hogy erősítsék magukban a „nem vagyunk egyedül” érzést – az érzést, hogy egy nagyobb közösséghez tartoznak. A tanulmányutak által előidézett személyes fejlődésen túl a résztvevők kiemelték, mennyire hasznos volt első kézből megtapasztalni a különböző érdekelt feleket bevonó közös fellépések jó példáinak sokszínűségét, valamint, hogy lehetőségük volt azokat közvetlenül megtárgyalni az együttműködések jó példáit kivitelező és irányító személyekkel. A megkérdezett személyek szintén kiemelték a tanulmányutak remek szervezését, valamint azt, hogy a bemutatott kezdeményezések tökéletesen megfeleltek céljaiknak, mivel a résztvevők könnyedén össze tudták kötni a saját valóságukat a különböző példákban hallottakkal, és összehasonlításokat is végezhettek e tekintetben. Ez a betekintés nagy jelentőséggel bírt, ugyanis az interjúk arra sarkallták a résztvevőket, hogy saját helyzetükre és a tanulmányutak során részletesebben is megismert jó példák átvételére reflektáljanak. A közvetlen kapcsolat létrejötte, illetve a különböző témákkal kapcsolatos kétségek és aggodalmak felvetésének lehetősége mindenképpen egy másik olyan eleme volt a tanulmányutaknak, amely rendkívül hasznosnak bizonyult a tanulási folyamat során.

Válaszaik alapján a résztvevők a közös fellépés egyes formáiról való tudása nemcsak, hogy jelentősen nőtt, de mostanra már mindannyian megértették a tanulmányutak fontosságát, valamint azok különböző szinteken, munkájuk és szervezeti tevékenységük egyes aspektusaira kifejtett hatását. Úgy vélték, ezeken a tanulmányutakon elegendő tudást szereztek ahhoz, hogy szervezetükben változást kezdeményezzenek arra vonatkozóan, **„hogyan kapcsoljanak össze és tűzzenek ki egy közös célt, teremtsenek kapcsolatokat, működjenek együtt és valósítsák meg céljaikat”**.

Ezt a szemléletet erősítette az **interregionális fórum** is, ahol a résztvevőknek alkalmuk nyílt megismerni más országok helyzetének, küzdelmeinek és kihívásainak sokszínűségét, továbbá az azokra vonatkozó megoldásokat. Ösztönzőnek és rendkívül motiválónak találták az Európa különböző pontjáról érkezett résztvevők közötti tapasztalatcserét. Látták, hogy a gazdák együttműködési formái mennyire eltérőek az egyes országokban, és mégis mind előnyösek a hatékonyság szempontjából.

„Megtanultam, hogy egész Európában hasonló gondokkal küszködünk, még akkor is, ha más országból érkezünk és más történelmi háttér áll mögöttünk. Egy emberként, közösen kell fellépniünk a mindannyiunk számára fontos kérdésekben!” (Balogh Lili)

Egy másik említésre méltó dolog volt, a két kísérő rendezvény: a vetőmagbörze és a termelői piac, melyeket hatalmas lelkesedéssel fogadtak a résztvevők.

A Trénerek képzése (ToT) szintén egy olyan tevékenység, amely nagy hatással volt a BOND képviselőkre. A résztvevők szívesen tanultak különböző módszerekről és eszközökről számukra vagy szervezeteik számára releváns témák tekintetében (vezetői stílusok, érzelmi terek, kommunikáció, akcióterv létrehozása), illetve olyan témákban, melyekben előzőleg úgy érezték, még fejlődniük kell. Kifejezetten nagyra értékelték a gyakorlati és könnyen alkalmazható módszereket és eszközöket, valamint a ToT által kínált tanulási lehetőségeket. A legtöbben értékelték azt a tényt is, hogy a műhelyvezetők végig vezették a résztvevőket a teljes tervezési folyamaton egészen az akcióterv létrehozásáig.

Három képviselő, akiket a FAO egy csapata képzett ki, később lehetőséget kapott arra, hogy a FAO csapatának támogatásával maguk is ToT foglalkozásokat vezényeljenek le Magyarországon, magyarul. Ez a gyakorlati elem három szempontból is előnyös volt: először is, a képviselők megszilárdíthatták a megszerzett tudást azáltal, hogy ők voltak azok, akik a képzés tartalmát átadták másoknak – ahogy a latin mondás tartja: *„tanítva tanulunk igazán”*. Másodsor, ez remek alkalom volt a képviselők számára, hogy magukra öltsek a műhelyvezető szerepét, miközben a FAO szakmai csapatának a támogatását élvezik; ez nem csupán a projekt hatását erősítette, hanem a fenntarthatóságát is, mivel a ToT célja olyan műhelyvezetők vagy trénerek képzése, akik át tudják adni a tanultakat és népszerűsíteni tudják a megszerzett ismereteket egy szélesebb közönség felé. Harmadszor, a képzés angol helyett az adott ország nyelvén (ebben az esetben magyarul) való megtartása révén nyelvi korlátokkal küzdő résztvevők is részt vehettek az eseményen, ezáltal pedig jelentősen nőtt a projektből profitálók száma.

Néhány résztvevő kipróbálhatta a **játékos technikákat** a Magyarországon megrendezett *Gyüttment Fesztiválon*, a „Gaming Champion” képzés során Coventryben, vagy a magyarországi regionális politikai kerekasztal alkalmával. Mindannyian nagyon elégedettek voltak ezekkel a problémamegoldó és kritikus gondolkodást fejlesztő interaktív és játékos módszerekkel. A LEGO Serious Play elvein alapuló BOND Playful Lego játékban kifejezetten tetszett a résztvevőknek, ahogyan a módszertan ötvözve volt a magas színvonalú szakmai és humánus megközelítésekkel, illetve ahogyan a játék növelte a lelkesedést és bevont mindenkit az együttes gondolkodás folyamatába. Egy pozitív megközelítésnek találták, ahol mindenki kreatívan részt vesz a munkában és aktívan figyel a másokra.

A magyarországi regionális politikai kerekasztal során két képviselő látta el az ülésen alkalmazott innovatív játéktechnika műhelyvezetői szerepét a kerekasztalnál ülő különböző érdekelt felek ötletcseréjének megvalósításához. Mindketten kellemes élményként élték meg az esemény levezénylését, ami nagymértékben részvételi jellegű volt, ennek megfelelően a

munka oroszán része a résztvevőkre hárult. A módszer sikerességét alátámasztja az a tény is, hogy az azt kipróbáló valamennyi képviselő újra használná azt a saját szervezetén belül.

A két országban megszervezett **nemzeti műhelymunkák** között egyaránt voltak hasonlóságok és eltérések is. A horvát képviselők nagyon elkötelezett és aktív hozzáállást tanúsítottak; nemcsak, hogy mind az öten részt vettek a foglalkozáson, de hárman közülük a háromnapos esemény megszervezésében is közreműködtek.

Saját elmondásuk szerint egy számukra fontos témában műhelymunkát szervezni egyszerre volt rendkívül megerőltető és inspiráló lehetőség. A képviselőknek lehetősége nyílt saját gyakorlati példájukon keresztül bemutatni egyesületük működését, megoszthatták tapasztalataikat, eszmét cserélhettek és beszélhettek a nemzetközi résztvevőkkel és egyéb érdekelt felekkel, így például önkormányzati szereplőkkel és jogi szakértőkkel. A regeneratív mezőgazdaság nemzeti környezetben való alkalmazását illetően a résztvevők az eseményt egyfajta katalizátorként értékelték. Változást idézett elő és az ötletek mára a hasonló érdekeltésgű szereplők közötti együttműködés magasabb szintű megvalósításának irányába mozdultak el.

A magyar nemzeti műhelymunkán aktívan részt vevő egyik képviselő elmondta, hogy új hálózati kapcsolatokra tett szert, illetve az esemény segítette neki más feltételrendszereket is megismerni és megérteni; rájött miért hasznos a különböző kritériumok összevonása. Az ő szavaival élve: *„Egyedül nem képviselhetünk mindent, ezért nagyon jó dolog, hogy partneri együttműködés keretében tudunk dolgozni”*. Az esemény lehetővé tette szervezete számára, hogy felszólaljon a gazdálkodás mellett a szociális gazdaság tágabb alkalmazási körének tekintetében és ezáltal elérte, hogy ez a későbbiekben ebben a témában az egyik fókuszpont lehessen.

Az egyik BOND képviselő volt a felelős a *„Közös fellépés a minőségi alapanyagokra épülő közétkeztetésért”* címet viselő **magyarországi regionális politikai kerekasztal** megszervezéséért. Hatalmas kihívásként és egyben nagyon hálás feladatként jellemezte a felkérést, mivel számos kulcsfontosságú országos és nemzetközi szintű résztvevőt sikerült a tárgyalóasztalhoz ültetnie. Az említett résztvevőknek korábban nem volt alkalma egymással megvitatni ezeket a témákat, ezért a párbeszéd és a számtalan együttműködési lehetőség voltak az esemény fő pontjai. Egy másik BOND résztvevő kiemelte, hogy nagyra értékelte a nemzetközi szakmai környezetet és a bemutatott ismeretek sokféleségét, és bár már jó ideje az adott problémával foglalkozott, így is sikerült új tudással gazdagodnia.

A horvát és magyar résztvevők több mint fele részt vett az **egyetértési és együttműködési megállapodások (MoU)** megvalósításának folyamatában, akár mint szervező (partnerségi megállapodások létrehozása, feljegyzése és fordítása), akár mint aláíró. Valamennyien hasznosnak találták a megállapodást, mely a jövőben mintaként szolgálhat a különböző szervezetek közötti együttműködések kialakításánál, de minimum kiindulási pontként majd a vidékfejlesztésben, városokban, civil szervezetekben, gazdaságokban vagy egyéb szervezetekben, az aktív szereplők közötti együttműködés kiépítésénél. Reményüket fejezték ki azt illetően, hogy a megállapodás aláírása megerősíti az egyes aláíró felek közötti

kooperációt. Mindannyian tisztában vannak azzal, hogy a megállapodás betartása motivációt igényel, azonban mivel a témát ők választották és a MoU tartalmát is maguk alakították, eleve rendkívül elkötelezettek és felelősséget vállalnak annak sikeres végrehajtásáért.

A BOND résztvevőkkel folytatott beszélgetésekből jó néhány lényeges dolgot leszűrhetünk. Először is, a **jól megszervezett tanulmányutak és rendezvények, ahol a gazdák, földhasználók és egyéb érdekelt csoportok találkoznak, több szempontból is hihetetlenül hatásos tevékenységek**: (a) a tudásátadás folyamata roppant hatékony, mivel a résztvevők maguk előtt láthatják a példákat és lehetőségük van közvetlenül az érintett szereplőkhöz kérdéseket intézni; (b) ebből kifolyólag a tudásuk szilárdabb lesz, míg az adott témával kapcsolatos motivációjuk erősebbé válik; végül de nem utolsó sorban (c) ezek a helyzetek kellemesebb légkört teremtenek a másokkal való kapcsolatteremtéshez, eszmecseréhez és összetartó kapcsolatok kialakításához, melyek előmozdítják az együttműködést és a közös munkát: a közös fellépés alapjait.

Másodszor, észlelhető, **milyen nagy hatása van és mennyire meghatározó a résztvevők aktív szereplőként (például szervezőként, műhelyvezetőként) való bevonása a különböző tevékenységekbe, legalábbis amíg ez a részvétel megfelelő elméleti, logisztikai és pénzügyi támogatással párosul**. Az ilyen tevékenységek eredményeinek hosszú távon nagyobb a hatása, a résztvevők pedig a változás megerősített szereplői lesznek. Muszáj kihangsúlyozni a megfelelő támogatás fontosságát, ugyanis a legtöbb esetben a gazdák, földhasználók és egyéb érdekelt felek nem rendelkeznek a jelentős változást előidézni képes együttműködések kezdeményezéséhez szükséges eszközökkel vagy alapvető erőforrásokkal.

Harmadszor, **a tevékenységek lefolyása és sokfélesége** lehetővé tette számos fontos témakör több különböző oldalról (formális, gyakorlati, cselekvés-orientált) való kifejtését. Ez a megközelítés két okból is nagy jelentőséggel bír: (a) hozzájárult a releváns szereplők szélesebb körű részvételéhez, és (b) konkrét eszközöket eredményezett, melyeket a résztvevők alkalmazhattak vagy más, számukra fontos témák céljaihoz alakíthattak.

7. Következtetések, javaslatok és további teendők

Ahogy azt már korábban említettük, Magyarország és Horvátország hasonló történelmi háttérrel és hozzáállással rendelkezik a szövetkezeteket és a mezőgazdasági szektoron belüli közös fellépés egyéb formáit illetően: létezik egyfajta általános bizalmatlanság a gazdák és földhasználók részéről ezekkel a fogalmakkal és tevékenységekkel kapcsolatban. Mindazonáltal az elmúlt évtizedben egymás után jelentek meg és terjedtek el ígéretes alulról induló kezdeményezések a két országban, a közös fellépés új formáit bemutatva és visszaállítva az emberek ezekben vetett hitét. Ugyanakkor ezen kezdeményezések további fejlődéséhez többféle támogatásra is szükségük van: jogi, pénzügyi, adminisztratív és oktatási támogatásra. Ez az egyik ok, amiért a BOND projekt igazán jelentős lépés volt mindkét ország számára a szervezethez és hálózati munka magasabb szintjének az elérése, illetve egy hosszú távon egészségesebb, produktívabb és harmonikusabb európai gazdálkodói szektor kialakítása felé. A projekt keretein belül 5 magyar és 5 horvát képviselő vett részt tanulmányutakon, az interregionális fórumon, a képzéseken és más olyan BOND eseményeken, mint a nemzeti műhelymunkákon és a regionális politikai kerekasztalon. A következő fontos következtetések vonhatók le a BOND tevékenységek közben tanultak és a projekt eredményeinek összegzésekor:

- A hálózati munka és a területi szolidaritás a központi elemei az élelmiszerrendszert átalakító erejű megváltoztatásának.
Létfontosságú a területi szolidaritás megerősítése és a határokon átívelő együttműködés. Ez nem csak azt jelenti, hogy létre kell hozni és össze kell kapcsolni a különböző európai régiók hasonló célkitűzéssel rendelkező kezdeményezéseinek a hálózatait, hanem azt is, hogy holisztikusan kell gondolkodni az európai gazdálkodó tevékenységeknek az Európai Unió és a kontinensen kívüli hatásairól.
- A modellként szolgáló kezdeményezések és gazdaságok személyes megismerése, valamint a más egyéni szereplőkkel való találkozás és tapasztalatcsere jelentős hatással bír és további cselekvésre ösztönöz.
A tanulmányutak és a személyes kapcsolatok egyéb formáinak jelentősége, a termelők egymás közötti tudásmegosztásának erősítése, a független mintagazdaságokra és azok hálózatára való igény.
- A gazdák, földhasználók és egyéb érdekelt felek szükségleteinek megfelelő képzések és eszközök megerősítik a gazdálkodó közösségeket és azok környezetét.
A kapacitásépítő képzések, részvételi módszerek (az érintett felek aktív bevonásával történő módszerek), szervezetfejlesztő eszközök, a szabályozási keretrendszer könnyen érthető útmutatóinak, és ezek különböző nyelveken való elérhetőségének fontossága.
- A különböző érdekelt felek együttműködésének új szinterei számos szinten kifejtik a hatásukat.

A különböző érdekelt felek (gazdák, földhasználók, civil szervezetek, kutatók, politikai döntéshozók, stb.) bevonása jelentős a viták, eszmecserék és az együttes gondolkodás gazdagítása érdekében. A rendszeres párbeszéd nélkülözhetetlen a gazdálkodói, élelmiszeripari és egyéb kapcsolódó szektorra vonatkozó szakpolitikák és más tevékenységek ágazatközi és interdiszciplináris módon történő közös kialakításához.

- A gazdák, földhasználók és kapcsolódó szervezetek a társadalmon belüli változások erőteljes előidézői, de támogatásra van szükségük.
Rugalmas és célirányos (sajátos igényeik előzetes felmérésén alapuló) jogi, pénzügyi és oktatási támogatásra van szükség, a gazdák, földhasználók és kapcsolódó szervezetek különböző folyamatokba való aktív bevonása érdekében: a tervezéstől kezdve a munkák előkészítésén át a tényleges megvalósításig.
- Az agroökológiát az élelmiszerrendszereket érintő szakpolitikák, gyakorlatok és kapcsolódó kutatások középpontjába kell helyezni.
Ígéretes azt látni, hogy az európai mezőgazdasági kutatói közösség elkezdte elismerni az agroökológiát – ahogyan az nyíltan említésre is került az új Horizont Európa keretprogramban, mint az európai agrár-élelmiszeripari ágazat átalakítására irányuló mezőgazdasági kutatási erőfeszítések ígéretes alternatívája. Ugyanakkor az agroökológiának központi szerepet kell kapnia a mezőgazdasági és élelmiszeripari szakpolitikákon belül nemzetközi, európai és tagállami szinten egyaránt.
- Változatosságon alapuló siker: Európában még mindig igen változatos gazdálkodási gyakorlatokkal találkozhatunk, azonban ezek veszélyeztetettek, csakúgy, mint a biodiverzitás és a hagyományos étkezési kultúrák.
Ahhoz, hogy ellenálló ökoszisztémákat hozzunk létre, szükség van a sokszínűség (életkor, nem, nemzetiség, tudás, termelési módok, stb.) ápolására megfelelően kialakított szakpolitikák és termelésre vonatkozó intézkedések révén. A kisléptékű gazdaságok a természetes erőforrások és a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységek sokféleségének a gyűjtőhelyeiként működnek – ami elismerést és megbecsülést érdemel.

Ezek a rendkívül lényeges pontok tökéletes összhangban vannak az EU „Biodiverzitási” és a „Termelőtől a fogyasztóig” stratégiáival, illetve az új KAP irányelveivel, és az Európai Unió mezőgazdaságát egyértelműen a fenntarthatóbb, körforgásos és éghajlatkímélő megközelítések és gyakorlati megoldások irányába próbálják alakítani. Éppen ezért a nemzeti politikáknak is támogatniuk kell a fent leírt következtetéseket előmozdító kezdeményezéseket. Az olyan projektek, mint a BOND és partnerszervezeteinek kapcsolódó tevékenységei kulcsfontosságúak a regeneratív élelmiszerrendszerek felé vezető út kikövezéséhez.

"Generációnk számára az igazi kihívást a regeneráció jelenti. A talaj állapotából kiindulva nem kevesebbel kell szembenéznünk, mint fajunk fennmaradásával. Mindenkire szükség van ebben a történetben. Minden emberre szükség van adottságaikkal, erősségeikkel és tehetségükkel együtt, illetve hogy készen álljanak arra, hogy a társadalom minden szintjén kivegyék részüket a munkából. A problémák, amelyekkel ma szembe kell néznünk, hihetetlenül komplexek, és mindannyian tisztában vagyunk vele, hogy az emberi leleményesség teljes spektrumára szükség lesz a cselekvéshez, mint ahogy szükség lesz a bölcsességünkre a természetes folyamatokba történő emberi beavatkozás elkerüléséhez. Az egészséges talaj, működőképes közösségek, virágzó ökoszisztémák és tiszteletteljes viszonyok olyan dolgok, amelyeket mindannyian szeretnénk. Civilizációnk alapjaként a mezőgazdaságnak hatalmas szerepet kell kapnia a helyreállításban (...) úgy, hogy az alapelveinek a lényege ugyanaz maradjon: a szén megkötése és talajba való visszajuttatása; a helyi közösségek új életre keltése, a földdel való gazdálkodás által táplált büszkeség és az élelem és étkezés iránt érzett szenvedély, miközben ösztönözzük a szomszédsági és közösségi kapcsolatok kialakítását."

Richard Perkins, Regeneratív mezőgazdaság - átfogó gyakorlati útmutató a kistermelők sikeres működéséhez